شاکر محمدیاروف

آپاوتلر زمانی

وکریستبانلرنی آزاد ایتو

اورنبورغده «وقت» مطبعه‌سی

ТИПОГРАФІЯ ГАЗ. „ВАКТЪ“ ВЪ ОРЕНБУРГѢ.

1914.

شاکر محمدیاروف

آپاوتلر زمانی

وکریستیانلرنی آزاد ایتو

4817
A3458

اورنبورغده «وقت» مطبعه‌سی

ТИПОГРАФІЯ ГАЗ. „ВАКТЪ" ВЪ ОРЕНБУРГѢ.

1914.

TÜRK TARİH KURUMU
KÜTÜPHANESİ

TÜRK TARİH KURUMU
KÜTÜPANESİ

KAYİT No. 4817

YER No. A. 3458

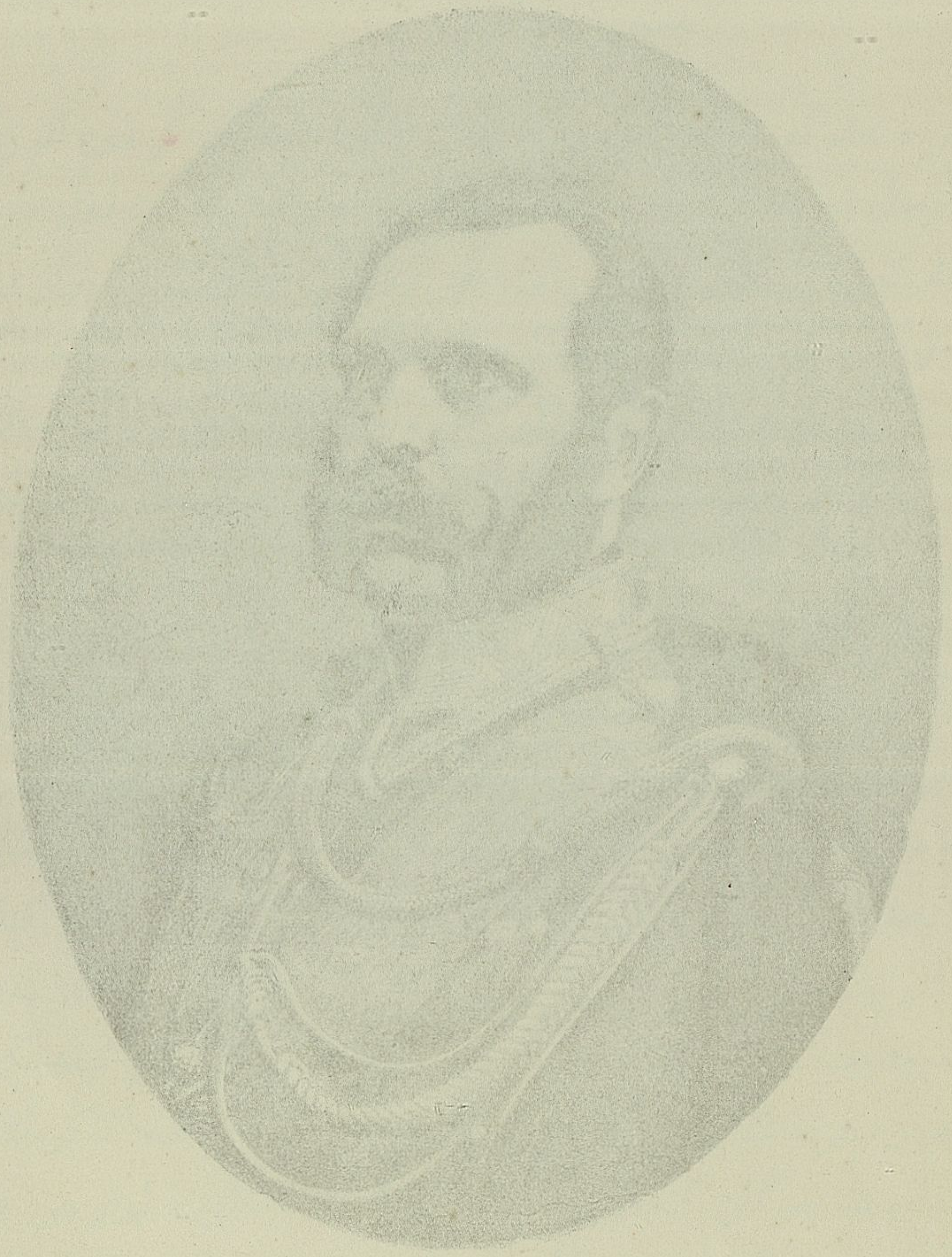

سوز باشی.

خلقمزده علمگه هوس، بلمگه درت، اوقوغه محبت کوندن کون، یلدن یل آرتا. حاضرگه بلکه الڭ کوب اوقولغان نرسه غزته‌لردر. غزته‌لرده الڭ کوب یازلغان مقاله‌لر پادشاهلق اشلری، حکومت تدبیرلری، غاصودارستۋیننی دوماده کوتارلگان، مذاکره ایتلگان مسئله‌لرگه عائد بولا. ۱۹۰۵ نچی یل ۱۷ نچی اوکتابر مانیفیست عالیسی آرقاسنده پادشاهلقنڭ بیك کوب اشلری، مملکتنڭ توب مسئله‌لری یاڭی باشدن قارالوب اوزدرغه، یاڭی زاقونلر توزلورگه، خلقغه تورلی ایرکنچیلکلر، حقلر بیرلورگه بولدی. بو ایرکنچیلکلرگه، پراوالرغه و یاردملرگه الڭ محتاج، الڭ صوصاغان خلق راسیه‌نڭ الڭ کوب صانلی آول خلقی، کریستیانلری‌در.

غاصودارستۋیننی دوماده کوتارلگان مسئله‌لرنڭ، کرتلگان زاکون لایحه‌لرینڭ کوبسی آول خلقنه، یرگه، یر اشینه نالوغ کبك خزینه‌گه آلوم — صالوملرغه عائد بولالر. مونه بولارنی غزته‌ده اوقوغانده تیوشنچه آڭلار ایچون بونلردن فائده‌می، ضررمی کیله‌چگن فهملر ایچون غزته‌نڭ اوزنگنه اوقو یتمی. بونلر حقنده کیگره‌ك، طولیراق معلومات بیرگان کتابلر، رساله‌لر کیره‌ك. خلق، اوقوچی بو مسئله‌لرنڭ تاریخی بله تانوش بولورغه کیره‌ك.

تاریخ بو کونگی کوننڭ و کیله‌چك کونلرنڭ شمعی‌در. تاریخ بلمه‌گان کشی قاراغی تونده، مایاقسز یولده باروچی مسافردر. بوندی یول خطرسز توگلدر.

مونه کریستیان مسئله‌سن، یر اشینه، آول خلقینه عائد زاقونلرنی یاخشی آڭلاوده یاردمچی بولسون ایچون، کریستیانلرنڭ بوندن

گریستیانلرنی آزاد ایتوچی بیوك پادشاه
آلیکساندر ایکنچی.

ئلـكـگى حالارن تصوير ايتكان اوشبو رسالەچكنى باصدررغه جرأت ايتەمز. اقتصادى، اجتماعى رسالەلرگه بيك محتاج آول خلقينه آزغنه بولسەده فائدەسى تيمى قالماس ديب اميد ايتەمز. كريستيان مسئلەسى پادشاهلقنڭ اڭ زور، اڭ مهم مسئلەلرندندر. بو مسئله تبوشنچه حل ايتلوب آول خلقى نڭ معيشتى اوڭايلى يولغه صالنوب كيتكانچى ئلى بيك كوب وقتلر اوزاچقدر. بو حقده نيقدر يازساڭده آرتغى بولمايەچقدر.

ش. م.

اورنبورغ ۱۹۱٤ يل ۱۵ مارت.

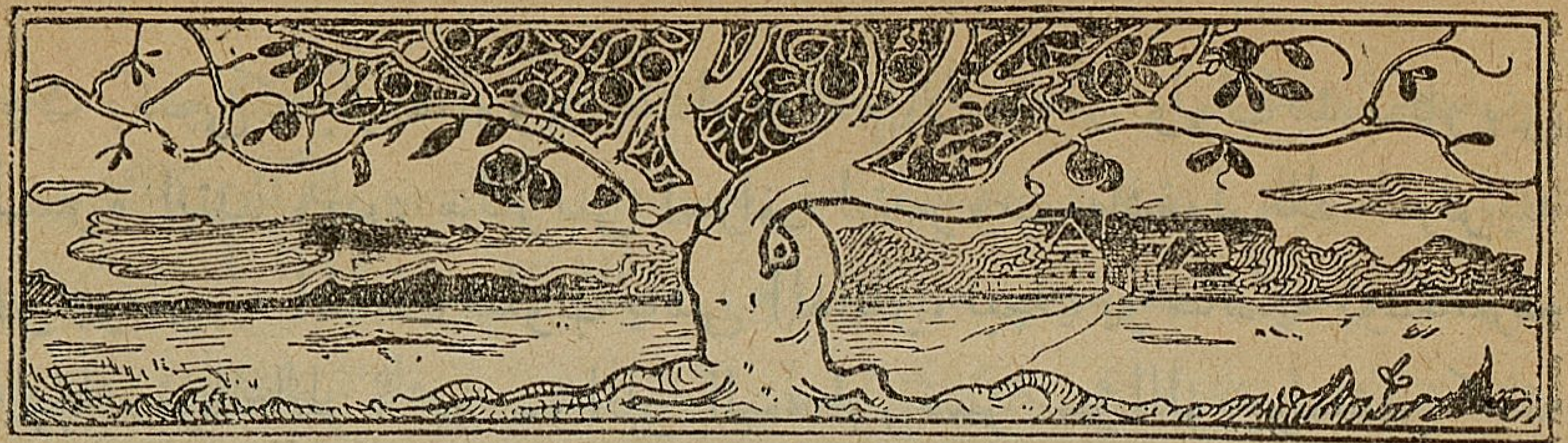

۱

كريستيانلر قايدن كيلگانلر

۱۸٦۱ نچى يل ۱۹ نچى فيورال كونى راسيه پادشاهلغى تاريخنده ۱۹۰۵ نچى يل ۱۷ نچى اوكتابر كوننده بلـكه مهمرەكدر. ۱۸٦۱ نچى يل ۱۹ نچى فيورال كونينه قدر راسيه مملـكتى نڭ اڭ كوب خلقى بولغان آول خلقى (كريپاستنوى كريستيانلر) انسان توگل بلـكه حيوان حكمندەگى قللر ايدى. راسيەنڭ آزغنه صانلى دوارەنلرى (پاميشچيكلر ــ آلپاوتلر) بولارنڭ خواجەسى ايدى. آلپاوتلر كريستياننڭ شخصنه، سيميەسينه، مالينه هم اشينه باش و ايەايديلر. ۱۹ نچى فيورال مانيفيستى بو حالـگه ختام بيره. دورت يوز يلدن بيرلو كيلـگان حقانيتسزلـكـكه سد صوغا. مانيفيست:

بوندن صوڭ كريستيانلرغه گراژدانسكى پراوالر بيرله، يعنى آول خلقى خواجەسندن رخصت صوراميچوق قزن كياوگه بيره آلا، اوغلن اويلەندره، صاتو ايته، هنر و صنعت بله شغللەنه آلا، اوز آرالرنده بر برسى ايله و باشقه صاصلۆيه كشىلرى ايله عهد و مقاوله يازيشه آلا، صودقه كره آلا، صودسز جزا قيلنودن قوطلا، خزينەگه نالوغنى‌ده اوزى تولەب، آلپاوتلر نڭ تصرفندن قوطلا، ديدر.

كريستيانلر ــ دوارەنلر كبك اوك آدم بالالرى بولغانلرى حالده

نیچك یكنچی كشیلرگه، اوزی كبك اوك آدم بالاسینه قل بولوب كشیلكلرینی مسخره ایتدروب، ماللرینی اسراف ایتدروب باشقه‌لرنك امرلرینه عمر بوبلرینه اطاعت قیلوب یاشی آلغانلر، نیچك بو حالگه توشكانلرده و نیچك قوطلغانلر؟ بو سؤاللر البته اورنسز سؤاللر بولماغان كبك بونلرنك جوابلریده فائده‌سز و عبرتسز توگلدر.

بر عصرده‌گی آدم بالالرینك دنیانی آڭلایشی ایكنچی عصرلكینه قاراغانده كوب باشقه‌چه بولا. بر عصرده بیك طبیعی، عادی حتی الله طرفندن مڭگولك ایتدروب یاصالوب قویلغان كبك كورنگان نرسه‌لرنك زمانلر، عصرلر اوزووی برله، بولووینه، وجودینه احتمال بیله كیمی. زمان آلماشنووی برله حقوق، اخلاق، عادت حتی دین‌نی آڭلاولرغه حدلی اوزگاره، آلماشونا. بزنك عصرده صوغشوچیلر بر برسنك سانیتارنی آتره‌دلرینه احترام كورساتوب صوغش قرنده بر برسینك یارالیلرینه دارو ایله یاردم ایتوشه‌لر ایكان، بر وقتلر دشمان عسكری بر برسینك ایتن آشاشقانلر. بو كونگی كونده صوغشده اسیر توشكان آفیسارنی صوغش صفینه یاكی‌دن كرماوینه «سوز» بیروینه قاراب وطنینه یباره‌لر ایكان، ئلكگی زمانده بر ایل‌نك بر پادشاهلقنك باش حاكمی وزیرلری و غیر بیوكلری، شرفلی و قدرلی آدملری جیكوچینك آتی آزندن جیاو یوگرگانلر. الڭ رذیل صورتده قللر خدمتن ایتكانلر.

راسیه‌ده برنچی قللر، صوغشده توشكان اسیرلر بولغان. بیك ایسكی زمانلرده كشی اوزینی و بالاسینی‌ده صاتا آلغان. بورچ توله‌مه‌گان اوچون‌ده كشینی قللقغه آلوب كیته آلغانلر. راسیه تاریخی‌نك بیك ایسكی زمانلرنده خلق ئلله نیچه تورلی صنفقه بولنوب بتكان بولغان. بز آنی مونده یازوب طورمیمز. روس خلقینك تاریخن، روسیه حقوقی تاریخن اوگره‌نوچی عالملر، پروفیسورلر بونلرنی مفصل بیان ایته‌لر،

تورلیچه جنتكیلر. قالغان اثرلرده بو حقده توغریدن توغری بر نرسه‌ده أیتوب بیرمیلر. بوندی حقیقتنی تاریدن بورچاق چوبله‌گان كبك عمرلر بوینه قازنوب چقونوب تابالر (*). مثلا كریستیانلر آراسنده: рабъ, закупъ, холопъ اسملی اختیارسز صنفلر بولغانلغی معلوم.

بیك اعتبارلی عالملر آول خلقینك قللق درجه‌سینه توشووینه زور سبب آلارنك یردن آیرلوب، فقیرله‌نولری، دیلر. بو زمانمزده‌غی كبی خزینه بانقالری، حكومت یاردملری و جماعت اعانه‌لری یوق زمانده صوغش و قحطلق سببلی كیلگان بلا و قضالر آرقاسنده اشدن چغوب آچ قالغان، حالسزله‌نگان كریستیاننك یرلی و یر قوراللی بولغان بای‌غه نیندی شرطلرغه‌ده رضا بولوب كرشووی، صوڭره قرض تولی آلمای عمر بوینه خدمت ایتارگه قالووی چن بولوغه بیك یاقندر. مثلا: اون اوچنچی‌عصر (XIII в.) نڭ قول یازماسی „Сильные свободныхъ сельчанъ пробощаютъ и продаютъ“ یعنی «كوچلیلر بوكار قدر ایركلی بولغان اول خلقن قل ایته‌لر و صاتالر» دیگان سوزلرنی اوچراتامز. نیندیگنه خلقنك تاریخن آلساقده بز خلقنك اوچ دورت صنفقه بولنگانن كوره‌مز. مطلقا بو خلقنك حاكملری، مأمورلری بار. عسكر طائفه‌سی بار. روحانیلری بار. ایڭ آستده قارا كسبچیلری بار. بو صوڭغیلر كوبسنچه تگیلرگه آشارغه حاضرلای و بایلق، دولت یاصی. روسلرده‌ده كنازلر آلارنك ایبده‌شلری (дружина)، صوڭره مسكاو چارلری، آنلرغه خدمت ایته تورغان بیك كوب ایسكی‌ده مستقل كنازلر (بونك ایچنده بیك كوب تاتار خانزاده‌لری و میرزالری روسیه دولتینه بیوك خدمتلر ایتمشلر، ایللر صولر یرلر ضبط ایتشوب بیرمشلر، اوستا و تدبیرلی اوتكون حكومت ابرلری

(*) بو مسئله بله یاخشی تانشورغه تله‌گان ذاتلرغه پروفیسور سیرگیویچ، دیاقونف، و. بودانوف هم زاغوسكین اثرلرینی اوقورغه توصیه ایته‌مز. ش. م.

يتوشدرمشلر، عالملر و شاعرلر ايله روس تاريخن، روس ادبياتن بيزه مشلر). ياخود پادشاهلقغه خدمت ايتوب درجه‌گه منديلگان دواره‌ن ايتلگان بيك كوب شرفلى زادكان عائله‌لرى بولغان. مونه بو زور زادكان، بايارلرنڭ ئلكده‌ده زور اوطارلرى، اوطارلرده برلرنى اشاه‌ب طورا طورغان كوب خلقلرى، اشچيلرى بولغان كبك مسكاو پادشاه‌سينه خدمت ايتوب قزان. اچترخان خانلقلرى، ليتوۋا، قريم‌ده زور گوبيرنالر ضبط ايدلگان صايون بونلرغه اونلر مڭلرچه يرلر، اوستنده گى خلقلرى بله بوله‌ك ايتلوب بيرله بولغان. بو توره‌لرنى يراق گوبيرنالرنى (اول وقتده ۋايۋودلقلرنى) اداره ايتارگه ۋايۋود قيلوب يبارگانده‌ده ۋالونيا اورنينه شـول اداره ايتكان يردن وظيفه‌لق جيارغه رخصت ايتلگان بولغان. بونڭ اوستينه زور ايمينيه‌لر، يرلر (ПОМѢСТЬЕ) بيرلگان بولغان. ايمپيراطور بيوك پيطر زماننده همه دواره‌نلرگه عمر بوينه خدمت ايتو مجبورى ياصالا. پيطر اوزيده مملكت فائده‌سنه عمرى بوينچه اشله‌گان، باشقه‌لرنى‌ده اول مملكت خدمتچى‌سى ايتوبكنه صاناغان. دواره‌نلر عسكرلكده، كرسـتيانلر ايسه خزينه‌گه و بو خدمتده‌گى دواره‌نلرگه خدمت ايتارگه تيوش تابقان. اما اوز عمرنده ميليونغه ياقن حر كرستيانلرنى آلپاوتلرغه بوله‌كـكه تاراتقان و باشقه تورلى آنلرغه كوب ياردملر، ياخشيلقلر ايتكان ايچون دواره‌نلر پادشاه‌سى اسمله‌نگان ابى پادشاه يكاترينه II دواره‌نلرنى مملكتكه مجبورى خدمتدن آزاد ايتسه‌ده دواره‌نلر اوزلرى كرسـتيانلرن آزاد ايتمه‌گانلر. آنلارغه وقتليغنه، خدمتلرى بارغان مدتكه‌گنه بيرلگان يرلر و اوطارلرده خصوصى ملككه أورلوب (ПОМѢСТЬЕ) آتا، بابا يرينه (ВОТЧИНА ياخود ОТЧИНА) گه أيله‌نوب كيتكان. شولاى ايتوب تاريخى خطالر، عدالتسزلكلر، گناه‌لر، جبر و ظلملر بيوك آزادچى ايمپراطور آليكساندر ايكنچى

حضرتلرى زمانينه قدر دوام ايتكان. بو زماننڭ سيۋاستوپل (قريم) صوغشى كبك مهم تاريخى واقعه‌لرى، معارف وعلم ترقيسى، محررلرى و آنلارنڭ گوزل تأثيرى و مملكتنڭ اقتصادى اقتضاسى بو عصرلردن بيرلى كيلگان قللق دورن توقتاتوب مملكتنڭ تاريخن بر قدر يڭله‌يتوب بوشاتوب يباره.

خلق يلكه‌سنده بايارلر بله برابر روحانيلرنيده كوره‌مز. بتون روس ادبياتى شهادتى بوينچه كرستيان خلقن ايڭ قاتى تالاوچى و آچى جبرله‌وچى ماناسطيرلر صالوب جيولوب اوطورغان ماناخلر بولمشلردر. شوڭار كوره كرستيانلر اوز يانلرينه كيلوب اوطراقلاشورغه طرشوچى ماناخلرنى بالطا وسه‌نه‌كلر بله قوغالاب يبارر بولغانلر. اما بولارنڭ برسن قوساك ايكنچى‌سى كيلگان. حكومت طرفندن بيرلگان يرلرگه، تورلى وصيتلر بله قالدرلغان ملكلرگه قناعت ايتماينچه آول خلقينڭ يرلرن يوتا بارغانلر.

XVI هم XVII نچى عصر بوينه كرستيانلر ماناسطيرلر بله صودلاشوب نزاعلاشوب چقالر. اما اول، زمانده «كوچلى بله كوراشمه، باى بله صودلاشمه» مقالى بيك معنى‌لى بولغان. كرستيانلر جيڭلگانلر. فقيرلك وقسنقيلق آرقاسنده اوز يرلرن اوز قوللرى ايله آلوب باروب ماناسطيرغه زالوققه (رهن) صالغانلر. صاتقانلر. الحاصل اورتا راسيه‌ده حر كرستيان يرلرى تمام بته. خلقده آريندا تورغه، باى يرن اجاره‌گه آلوچيغه، صوگره بابنڭ قلينه أيله‌نوب بته.

ماناسطير و بايارلرنڭ يرى پادشاهلق توله‌ولرندنده آزاد ايتلگان بولغان. شونلقدن بولارنڭ خواجه‌لرى بايغان اوستنه تيك بايغانلر. كرستيانلر يارليلانو اوستنه يارليلانغانلر. روسيه‌نڭ شمالنده‌گنه «چورنو صوشنى» آتالغان يعنى بايارلر يرى كبك توله‌ودن آغارتلماغان يرلى، خزينه‌گه توله‌و توله‌ب اوز باشلرينه اداره قيلنوب كيله تورغان كرستيانلر

صاقلانوب قالغانلر. بولار صوڭره‌ق‌غاصودارستۋیننی کرستیان آتالغانلر. بولارغنه اوزلرینڭ بر قدر ایرکارن ویرگه خوجه‌لقلرن قوللرنده قالدروب بو یرلرن تله‌گانچه صاتا، بوله‌ك ایتوب بیره وز الارثیت ایته آلغانلر. اما حکومت اوزی تله‌گان چاقده، اوزی تله‌گان بایارینه بو کرستیانلرنی یرلوی، مال‌لری و بالاچاغالری ایله مڭگولك اشلرگه بوله‌ك ایتوب بیره آلغان. اما بو حقوق اشی توگل فاقت اشی ایندی. بو زمانده پراوا بله کوب ایسه‌بل‌شوب طورماغانلر. اوز یرلرندن آیرلوب قالغان کرستیانلر یرنی بایارلردن اجاره‌گه آلوب کوچوب اوطرا باشلاغانلر. آلپاوتلر شونیغنه‌کوتوب طورغانلرده. قوری یردن فائده یوق، آنی اشلی بلوچی کیره‌ك. آلپاوتلار آلارنی بیك قوانوب قارشی آلغانلر. کرستیانغه‌حاضر یر، حاضر آت اسبروی باشده ضرور ایتمه‌گان. بو اسبروی، قارالتی ایچون اول بایارنڭ اوزینه قاراغان یرنده اشله‌ب بیررکه وعده قیلا. بو وعده‌لر باشده تلده‌گنه بولوب صوڭره کاغزگه یازیشولر چققان. بوکار порядная запись دیگانلر.

XVI نچی عصرده راسیه‌ده سیاحت ایتکان اجنبی محرر هیربیرشتین کرستیانلرنڭ بایار ایچون آطنه‌غه ٦ کون اشله‌ب اوزلرینه فقط برگنه کون اشله‌گاننی کورگاننی یازوب قالدرغان. شولای بولسه‌ده ئلی کرستیان یوریدیچسکی ایرکلی، اول تله‌گان کونده بایاردن کیته آلا. تیك بورو چنغده توله‌سن! اول بایارغه کرشکانده قوری قول کیلگانگه، بایار آکا ۲۰۰—۳۰۰ تنکه یاردم ایتکان، اسسودا بیرگان، اول شونی توله‌ب کیتارگه تیوشلی. موینی کیسکان اورنی شول بولغانده. کرستیان خالقی ۱٦—۱۷ نچی عصرلرده موین تینتن بورچقه چومغان بولغان. شول زماننڭ بریاز وچیسی «ۋاسسییان»، ماناسطیرلر کرستیانلرنڭ بورچلری ایچون بتون یورت قارالتی‌ارن، کیوم و جه‌نلکارن تارتوب آلوب اوزلرن قوری باش قوالاب یبارولرن یازوب قالدرغان. ینه کرستیانلر

بو اسسودانی بر معلوم مدت‌گه دیب آلغانغه اول مدتدن ایرته کیتارگه بولغانده نی اوستو یکا تواه‌رگه ۷۰-۱٤۰ تنکه‌لر ینه آرتق تواه‌رگه مجبور بولغانلر. یورت اورنی ایچون ینه ٤۰ — ٥۰ صوملر [пожилое]. اگر شوندی وقتده حکومت خلقه یاردمکه کیلگان بولسه، بورچلرنی خزینه‌دن توله‌ب خلقه چیتدن یرده تابوب بیرگان بولسه بیك اوڭغای بولغان بولور ایدیده، حکومت بونڭ کیروسن اشله‌گان. اول آلپاوتلرنی یاقلاب یر بهاسن، اجاره‌نی کوتارگان. مونه خزینه نیده، بایارلرنی ده آشاتورغه محکوم خلق تورلی قرضغه باتوب، شول خوجه‌سی قولندن اچقنا آلمی واقعده بر ایمینیه‌دن کوچو حقدن محروم قالغان. بورچ آرقاسنده بر آلپاوت یرنده ایللی آلتمش، بعضا یوز یلده اوطرورغه توغری کیلگان. بولار (старожилы) آتالغانلر. بولارنی خواجه‌لر اوز کشیلری صاناب، کوچوب کیته باشلاسه‌لر قارشی طورغانلر. قاچسالر حکومت‌دن بولارنی ایسکی اورنلارینه قایتاروون اوتنگانلر. ۱۲۹۷ نچی یلغه قدر بورچن توله‌گان کرستیان بایاردن تله‌گان وقتنده کیته آلغان اما بو یلنی اوقاز چغارلوب بولارغه ایگون آشلق وقتی اوتکاچ ۲٤ نویابرده «یوریف» کوننی گنه کیتارگه یاصالغان. بوندنصوڭ ایندی کرستیانلر کوچوب یورودن بتونله‌ی آیرلغانلر. تیك ایکنچی بایار اوّلگی خوجه‌غه توله‌ولرنی توله‌ب آلوب کیتسه‌گنه کیتارگه ممکن بولغان. اما بونڭ، خوجه‌نی خوجه‌غه آلماشدرونڭ آیرماسی زور بولماغاندر شاید.

شونڭ ایچون بو وقتلرده کوباه‌ب کوبله‌ب قاچولر آرتقان. بو زمانده‌راسیه‌نڭ جنوبنده قرغزلر کبك کوچبه خلقلر. صحرا کیڭ. ده‌نیپر، دون و ایدل بویلری غایت بای. قرده قوش قورت، صوده بالق، وتوغا-یلرده پچانلك مول. بعضا قاچاقلر شایقا یاصاب یول باصوبده بورگانلر. سبری روسیه‌گه قوشقان یرماقنی شوندی قاچاق و ایدل بوی رازبو-

ینیکلرندن حساب ایته‌لر. قایسی زمانلر بو قاچولر شولقدر کوبه‌یگان: بتون بتون آول و صالالر کشیسز واشچیسز قالغانلر. دشمان کیلگان ابل کبك بولوب قالغان. دواره‌نلرده، حکومت‌ده بوندن زور ضرر ایتکان. قرلر، ایگونلکلر بوش قالغانلر. نالوغلر توله‌نمگان. کرستیان اوچون بایارلر آراسنده جنجال کیتکان. شونلقدن دواره‌نلر کرستیانانی باللاغانده نغتوب، «اوکربیپبت» ایتوب آلا باشلاغانلر. کرستیانلردن، چیتکه کیتماسکه و باشقه‌غه کوچماسکه یازو آلونا باشلاغان. حکومت اداره‌سنده ПОМѢСТНЫЙ ПРИКАЗЪ ده یازیلا بولغان. بوگار قارامی قاچولر دوام ایتکاچ حکومت اوزینك مأمورلرن اشچیسز قالدرغه تله‌مگانگه ۱۵۹۷ نچی یلده اوقاز چغاروب، قاچقان کرستیا-نلرنی بش یل اچنده توتلغانلر، ایسکی خوجه‌سنه قایتارغه دیه اعلان قیلغان. بو مدت دواره‌نلر اوتنوی بله ۱۵ یلغه قدرده صوزلغان.

بو زمانلرده حکومت بیك ضعیف بولغان. خلقنی تله‌گانچه نق طوتارغه، کیره‌کلی و تیوشلی نالوغلارنی جیارغه اولگره آلماغان. صودلرده، جیولرده خیانت‌لرده بیك کوب بولغان. خلقده‌ده مأمورلرده‌ده توغریلق — عدالت‌حسلری تربیه ایتلمه‌گان بولغان حکومتنك هر اورنغه یتارلك چیناونیکلری‌ده بولماغانغه، آلارغه وقتنده ژالونیه بیررگه خزینه‌ده آقچه‌ده یتوشوب طورماغانغه حکومت کرستیانلرنی اداره ایتو، آلارنی حکم ایتو اشلرینی دواره‌نلرگه تابشرا. آلار اقتصادی خوجه‌لقلری اوستنه کرستیان اوستندن پادشاه‌ده بولوب آلالر. کرستیاننی اوزی عیبلی تابوب صودقه بیره، اوزی اشنی تیکشره، اوزی صود حکمن اجرا ایته، جزا بیره، الحاصل حاضرگی زمانده حکم اشنده اساسا خطا دیب تابلغان بر اش اشله نه. حاضر حکومت بله صود بر برینه باشقه بولورغه تیوش تابلا. شول وقتده‌غنه حقلق وعدلك صاقلانورغه ممکن دیوله. مونه شوشی طریقچه اوّل مالدن، یردن آیرلو، صوگره بر

یرده اوزاق اوطرو شول ایمینیه یرینه زاکون بله به‌یله نو، بایارنك اداره اشنی اوز قولینه آلوب تمام‌خوجه بولووی آرقاسنده کرستیان قل‌بولغانن اوزی‌ده‌بلمی قالغان. بونی براوده قصدا یاصاماغان. کرستیاننی قل یاصاغان بر زاقون‌ده بولماغان. تاریخی سببلر بله شولای اوزندن اوزی کیلوب چققان. اما کرستیاننی آزاد ایتار اوچون بو تاریخ بیله‌گان توینی چیشار اوچون بیك کوب مشقتلر چیکارگه. بیك کوب صوغشورغه، قان و یاش توگارگه توغری کیلگان. ایندی شولارنی قاریق: قایسی پادشاه زماننده کرستیانلر حقنده نینده‌ی زاکونلر چققان.- جبكللکلرمو، یوقسه آورلقلرمو بولغان؟ قوتلور ایچون کرستیانلر اوزلری نیشله‌گانلر؟

کرستیانلرنك دون ودنه پر نهری بویلرینه قاچقانلرن یازغان ایدك. مونده آلار مالاروسلر آراسنده بیك ایرکن یاشاگانلر. کوب وقتده بونلرغه قازاچی عسکر بولوب یول باصوب، کورشی مملکتلرگه هجوم ایتوب صوغش بله طوررغه طوری کیلگان. بونلر اوزلرینك وطنلرندن آیرلوب طوررغه مجبور بولغانغه کوره توغری کیلگانده بو حاللرینه سببچی دواره‌نلرنی برده قزغانوب طورماغانلر.

XVII نچی عصرنك صوگغی یارومی کرستیان بونتلاری بله طولی بولغان. بو بونت واختلالنك اك زوره‌سی استینقا رازین اسملی قزاق قول آستنده جیولغان تورلی خلقنك بونطی‌در. ۱۶۷۰ نچی یلده رازین اچترخاننی آلوب ایدل نهری برله کمه‌لرده منوب صاراطف، سامار و سمبر شهرلرینه هجوم ایتکان. رازین کرستیانلرغه ایرك، یر، و بایلق وعده ایتوب همه بایارلرنی توره‌لرنی اوتروب بتررگه چاقرغان. بوندنصونك خواجه‌لر وتوره‌لر بولماس، همه‌کشی بر تیگز بولوب یاشار دیب قوترتقان. شونلقدن آنك تاراتقان یاشرن خطلرینی خلق بیك یاراتوب اوقوغان. بونت وچوالولر قزان، نیژغارو، طامبوف و پینزه گوبیرنالرینه قدر جایلگان بولغان. اما بو بونتلردن بر فائده‌لی نتیجه

چقمی. بو یارلی و ترتیبسز خلقنی مسکاونڭ نظاملی پولقلری جیگه، رازین‌نڭ اوزن آصالار. ایارگان خلقی تارالا.

۳

پیطر ۋیلیکی زمانده کریستیانلر

پیطرغه‌حدلی روسیه ایمپراتورلق توگل بلکه مسکاو چارلغندنغنه عبارت بر آزیا مملکتی ایدی. اداره بیك ترتیبسز بولوب نیچك بواسه شولای ئلنوب کیلگان ایندی. روس خلقی بیك قارا بولغان. روحانیلرده کوب بولوب دین‌نی بیك، نق صاقلاب طورغانلر. روسلر هر شنبه صایون مونچه‌دن قالماغانلر. کیوم، صاقال میوقلر بیك اوزون یورتلوب بو دینلیلك صانالغان. صاقال قرو نیمسه‌لك علامتی صانالغان. بونده کفر خوفی تابلغان.

اداره اشنده بر بایارنڭ ایمینیه‌سنده اشچیلر نیچك رەتسز و حقسز یورتلسه، بونده نیقدر نادانلق جبر ظلم حکم سورسه بتون مملکت ایچنده‌ده شولوق حال جاری بولغان. پادشاهلق، پادشاهلرنڭ ایمینیه‌سی حساب ایتولگان.

پیطر ۋیلیکی تاریخلرنڭ ایڭ مهم دورلرنده، بیوك صناو (کرەزیس) زمانده بعضا بتون جهان سیاستینه تأثیر ایتارلك واقعه‌لر آراسندەغنه کیلوب چغا تورغان تاریخی سیمالردن بر قهرماندر. بو کشی ایمپیراطورده بولغان، صالداتده بولغان، عالمده، بالتا اوستاسیده بولغان. آنڭ قولنده بر چوقماری بولغان. شونڭ برله اول اشاره قیلوب زاقونلرده توزوگان، کتابلرده یازغان، قارابلرده یاصاتقان، عسکرلرده جیگگان، شهرلرده صالغان، ایسکی بایارلرنی، اوز فکرینه قارشی یورگان توره‌لرنیده

توقماغان. های، بزگه‌ده شوندی اصلاحاتچی بر چوقمار صاحبی بولسه! دیگان سوزنی بیك کوب کشی‌دن ایشتورگه طوری کیله. پیطرنڭ بتون قوتی مملکت‌ده اصلاحات یاصاو یولینه کیتکان بولسه‌ده اول کوبره‌ك عسکرگه و فلوت توزوگه اهمیت بیرگان. مونه بو عسکر و فلوت ایچون بیك کوب مصرف کیره‌ك بولغانغه شول آقچه‌نی تابو یولینه اول بیك کوب نرسه‌نی قربان ایتکان. فینانس اشلرن اوزگارتورگه تیوش تابوب اول نالوغلرنی یورت باشندن الو اورنینه جان باشندن (подушный) آلورغه یاصاغان. بونڭ اچون مملکته‌گی خلقنی یازوب چغارغه پرپیس یاصارغه امر ایتکان. (ревизія شوندن باشلانغان). بو حسابنی یازغان چاقده تورلی تورلی درجه و توسه‌گی ایرکلی ایرکسز بیك کوب اشچی خلق کرپاستنوی کریستیانلر رەتینه یازلوب خلق ایکی صنفقه آیرلا باشلاغان: دواره‌نلر (благородные) هم قارا خلق (подлые). پیطر بر کشینی‌ده مملکت‌ده اشسز بوش یورتورگه تله‌مه‌گان. (а безъ службъ бы никто не шатались, понеже отъ такихъ умножаются воровства).

ایرکده یورگان حر کشی‌نی هر کیم یرلی یورتلی کشی اوز اسمینه یازدروب توتا آلغان. ایرکلی کشی — اشسز کشی، خلقغه ضررلی کشی دیب تابلغان. ۱۷۲۹ نچی یلده بوش یورگان خلقنی سیبیرگه بیبارگه دیگان زاقون چقغان. ۱۷۱۳ نچی یلده آلپاوتلرغه کریستیانلرنی قامچی بله صوقدررغه پراوا بیرله. کریستیان آلپاوتقه اطاعت ایته‌رگه، توله‌ولرنی توگال توله‌رگه مجبور ایتله. ۱۷۱۴ نچی یلده помѣстье بله вотчина ده‌گی کریستیانلر برله‌شدریله. (بتون ایمینیه الوغ اوغلغه قالدریلو زاقونی). بو کوندن کریستیانلر دواره‌نلرنڭ رعیه‌لری (подданные) آتالالر. ۱۷۲۴ نچی یلده کریستیانلر آلپاوتلردن پاسپورت آلمی اوطاردن چیتکه چغا آلمی باشلاغانلر. آلپاوتلر قسلغان

چاقده کریستیانلرنڭماللرنده آلغالی باشلاغانلر. کناز دالغاروـ کف‌نڭ بر قول یازماسنده: «اوبکه‌له‌ماسن توله‌ربز» دیلـگان.

پیطر ١٦٨٢ــ١٧١٠ نچی یللر اچنده سرای‌غه قاراغان کریستیاـ نلردن ١٧٠،٠٠٠ جاننی (٤٣٠٦٥٥ یورت) بایارلرغه خدمتلری ایچون بوله‌ك ایتوب بیرگان.

کریستیانلردن، بر اشندنگنه کیلـگان داخود راسخودگه یتمه‌گاچ پیطر مملکت‌ده تورلی هنر و صناعت اشلرن آرتدررغه اویلاغان. اقتصاد و مالیه اشلرن ترقی ایتدرر ایچون فابریك و زاڤود خوجه‌لرینه دواره‌ن بولماسه‌لرده فابریکلرده‌گنه اشله‌تو شرطی برله کریستیان صاتوب آلورغه رخصت ایتله (поссессіонные). بو بیوك مجددنڭ مسلمانلرغه تیگان فائده‌سی چامالی برلورغه کیره‌ك. اما اوزینه ایبد‌ه‌ش تابوده بیك اوستا، یاخشی خدمتچی‌نی قایدن تابسه شوندن آلغان، دواره‌ن یا کریستیان دیب تورماغان. بو پادشاه تیفکیلف دیگان بر باشقردنیده اوزینڭ خارجی سیاستینه، داخله‌ده اینورودیس سیاستینه بیك یاخشی و ثمره‌لی خدمتلر ایتدره بلـگانلـگن یازالر. پیطرنڭ بر اوقازی ایسه بتونله‌ی مسلمانلر خلافنه‌غنه چغارلمشدر. ١٧١٣ نچی یلده ایدل بویی گوبیرنالرنده‌گی مسلمان آلپاوتلر (باسورمانلر) آلنی آی اچنده چوقنماسه‌لر پراواصلاونی کریستیانلرنی (خالوپلرنی) توتماسقه، یرلری، اوطارلری پادشاهلققه آلنورغه دیگان اوقاز چغارغان. بو اوقاز مسلمانلرده‌ده بایارلر (آلپاوتلر) و آنلر قولنده قللر بولغاننی کورـساتمکده‌در.

بوندن صوڭ مسلمانلرده اشلر نیچك بارغاندر بو حقده معلوماتمز یوق. روس یازوچیلری بو مسئله‌ده اوزلرینه کیره‌کنی گنه یازالر. بزگه کیره‌کنی اوزمزگه أزله‌ب تابارغه و یازارغه قالدرمشلردر. ملی تاریخچیمز رضاءالدین حضرتلری بر اثرنده اوفا قاضیلرینك برسینڭ

ئلله نیقدر خدمتچیلر توتقانن، قاضی‌نڭ آبزتاییی اورامده بارغانده آنڭ سویره‌تلگان اینا گن (اشلییفن) نیچه نیچه خدمتچیلر آرتندن کوتاروب بارغانن یازوب کیتووی خاطرمزده قالمشدر. بولار البته یاللانغان اشچیلرگه اوخشامیلر.

٣

پیطردن صوڭ

پیطردن صوڭ تخت‌نڭ اوینچق‌غه ئیله‌نوب بر قولدن ایکنچی قولغه کوچوب یورگان زمانلرنده کریستیانلرنڭ حالی دخیده ناچارلانغان. وقتلی‌غنه بولسه‌ده اش باشینه منگان کشیلر اوزلرینڭ طرفدارلرن کوبایتور ایچون شولوق مسکین کریستیاننی هدیه ایتو برله مشغول بولغانلر. پیطردن ایکنچی یکاترینه‌گه چاقلی اوتـکان ٣٥ یل اچنده یارتی میلیون (٥٠٠،٠٠٠) جان‌دن آرتق کریستیان بوله‌ك یولی برله آلپاوتلرغه قل ایتولـگانلر. یکاترینه II نچی تخت‌گه منگاچده اوزینه یاردم ایتشکان یکتلرگه ١٨ مڭ جان کریستیان بوله‌ك ایته. صوڭره اوز عمرنده ٨٠٠ مڭ، بر میلیونغه یاقن خلقنی تورلی دوست ایشلرینه، توره‌لرینه بوله‌کـکه تاراتا. بو وقتده دواره‌نلر صانی بیك آرتقان کبك دواره‌نلرنڭ قوللرنده‌غی خلقده بیك آرتا. مثلا: شیریمیتف دیگان بایارنڭ ٦٠ مڭ جان، کناز پاتومکین‌نڭ ٥٠ مڭ جان، رازوموفسکی‌نڭ ٤٥ مڭ جان کریستیانلری بولغان.

٤

کریستیانلرنی بایارلرنی روشلی اشله‌تکانلر

کریستیانلرنڭ بعضیلری خوجه‌نڭ یرنده، خوجه فائده‌سینه اشل‌گانلر. بوکار بارشچینا (барщина) دیلر. ایکنچی بر تورلیلری اوزلرینه بولنوب بیرلگان یرلرده اشله‌ب خوجه‌لرغه یلغه معین بر صوما توله‌ب تورغانلر. بوکار آبروق (оброкъ) دیلر. بو آیرما یرنڭ ناچار و یاخشیلغینه قاراب یورگان. قاراتوپراقلی یرده خوجه‌غه اشله‌تلوب، ناچار و اوسمرسز اورنده آقچه، توله‌تو عادت بولغان. چونکه بوندی یرده آقچه‌نی باشقه کسبلر بله‌ده تابوغه ممکن بولغان. فابریك و زاۋودلرده اشلرگه یاخود برر تورلی هنر بله کسب ایتارگه ممکن بولغان. کریستیانلر ابچون‌ده آقچه توله‌و اوکایلیراق بولغان. بوندی وقتده اول بایارنڭ کوزندن یراغراق طورغان. کریستیانلر ایرکنره‌ك یاشاگانلر. حتی سودا برله‌ده مشغول بولغانلر. بعضیلرینڭ اوزلرینڭ کون (بلغاری)، صابون و سیتسه (قوماچ) فابریکاری‌ده بولغان. بوندی‌ایمینیه‌نڭ خوجه‌سی کوبره‌ك وقتده پیتربورغده، چیتده طورغان بوندی حال زورراق بایار ایمینیه‌سنده ممکن بولغان. شریمیتف، کناز غالیچین کبك زور زادکانلرنڭ کریستیانلرندن ١٩ نچی عصرده مسکاونڭ فابریکانتلری یتوشووی، حاضرگی ماروزفلرنڭ باشده کریپاستنوی کریستیان بولغانلقلری معلومدر.

آبروقنڭ زورلغی تورلی تورلی بولغان. یکاترینه تخت‌گه منگان زمانلرده کریستیانلر جان باشندن ٢ـ٣ صوم آبروق توله‌گانلر. ٢٥ یل صوڭره آبروق ٥ـ١٠ صومغه منگان. بایلردن ٢٠٠ـ٣٠٠

تنکه‌ده آلنغان. خوجه‌غه، بارشچیناغه اشله‌وچیلر آبروق توله‌وچیلرگه قاراغانده هر وقت ایکی اوچ مرتبه آرتق توله‌گانلر. ٦٠ نچی یللرده آبروق ٢ـ٣ تنکه بولغانده بارشچینا ٧ـ٨ تنکه، ٩٠نچی یللرده آبروق ٧ تنکه‌لر، بارشچینا ١٤ـ١٦ صوم بولغان. آبروقده بارشچیناده زافون بله بیلگوله‌نمه‌گانگه، یرده، کریستیان اوزی‌ده خوجه مالی حساب ایتولگانگه خوجه‌لر تله‌سه‌لر کریستیاننڭ آقتق کولما گنیده صالدروب آلا آلغانلر. کریستیانلر خوجه‌نڭ یرن اشله‌ب بیرو اوستینه خوجه‌غه اوی‌ده صالوب بیرگانلر، لاوده چابقانلر، خوجه‌غه اورمانده کیسکانلر، باقچه‌ده اوطرتقانلر، آنده باینڭ کیفی ایچون صنعی کوللرده قازیغانلر. کریستیاننڭ اوز کیره‌گینه حاضرله‌نگان کیندر، قوماچ، اوسدرگان تاوق چبش، قردن جیغان جیلاك جیمش کبك نرسه‌لرنڭ کوبره‌گن‌ده بابار خاتونی صوراتوب آلدروب طورغان.

٥

ایکنچی یکاترینه (ابی پادشاه) زمانی

یکاترینه ١٧٦٢ نچی یلنی ایرن توشروب تخت‌گه منه. اول دواره‌نارنڭ ایسکیدن بیرلی کیلگان پادشاه‌لقغه مجبوری عسکرلك خدمتی ایتولرن بتره. کریستیانلر بونی کوروب آلپاوتلر مملکت‌گه خدمت ایتودن آزاد ایتلگاچ بزده آلپاوتقه خدمت ایتودن آزاد ایتلورگه تیوشلی دیب اویلی باشلیلر. هم هر کون آزادلق کوته‌لر. حتی بو حقده مانیفیست بولغان‌ده آنی آلپاوتلر یاشروب چغارمی طوتالر دیب اوشانغانلر. کوب یرلرده چوالولر، بونتلر باش‌کوتارگان. بو چوالوچی کریستیانلرنی، عسکر بله، طوپلر بله یواشلاتورغه، باصدررغه طوری کیلگان.

یکاترینه‌نڭ اوزینڭ ایده‌شلرینه بیك کوب کریستیانلر بولدك ایتکانن یازغان ایدك. اول آلپاوتلرغه باشقه تورلیده بیك کوب ایزگولکلر ایتکان. کرپپاستنوی پراوا یکاترینه زماننده کوچایگانگنه. ١٧٦٧ نچی یلده، کریستیانلر خوجه‌لری اوستندن حکومت‌گه شکایت ایتارگه یارامی دیگان امر چغارغان. حکومت آلپاوتلردن اوزی قورقوب تورغان.

لکن قللق پراواسی بر یاقدن کوچایسه ایکنچی یاقدن کریستیانلرنڭ چوالو حرکتی کوچایوب حکومتنڭ طنچلغن کیتاره باشلاغان. یکاترینه زماننده جایق بویلرنده کوتارلگان پوغاچوف اختلالی، آکار ایه‌رگان خلقنڭ کوبلگی، کریستیان خلقینڭ حالی غیر طبیعی بولغانن، آدم بالاسی چدارلق، کوتارلك درجه‌دن کوب آرتوب کیتکانلگن بیك نق سیزدره طورغان. کریستیان چوالولرن باصدرر ایچون یبارلگان کناز ۋازمسکی‌گه یازغان خطده یکاترینه اوزی: «کریستیانلرنی آزاد ایتمایچه، کریستیانلرنڭ آلپاوتلرغه قارشی بونتلری توقتالماس. بو بونتلرنڭ چغووینه سبب بولغان نرسه‌نی بترو چاره‌سینه کرشلماسه، ایرته‌مو، صوڭمو کریستیانلر اوزلرن اوزلری آزاد ایتارلر.» دیب یازغان. شونلقدن آزاد ایتو مسئله‌سی ١٧٦٢ نچی یلده باشلانوب یوز یل بوینه ١٨٦١ نچی یلغه قدر بر تورلی حل ایتلورگه تیوشلی اش حکمینه کروب نوبتدن توشمی. تورلی کامیسیه‌لر باصالا. لایحه‌لر توزوله. مذاکره قیلونا. اما بو کامیسیه اعضالری اوزلری کریستیان خوجه‌لری، آلپاوتلر بولغانغه اش برده آلغه بارمی، تیك صوزلوب یوری. کریستیانلر اوزلری‌ده قاراب یاتماغانلر. ابی پادشاه ایدل بویلرنده سیاحت ایتکانده دواره‌نلرنڭ ظلمندن شکایت ایتوب ٦٠٠ عریضه بیرلگان، بو عریضه‌لر سیناتقه یبارلگانلر لکن آندن بیك ماتورغنه کیری ایه‌لرینه قایتارلغانلر بوشکایتلری ایچون کاتورغه یبارلماولری

ایچون کریستیانلر رحمت أیتورگه تیوشلی بولغانلر. ١٧٦٣ نچی یلنی غراف پانین یکاترینه‌گه داقلادنوی زاپیسقه یازوب اوشبو اوچ ماده‌نی تکلیف ایته: ١) عدالتسز دواره‌نلر اوستندن تیکشررگه گوبیرناتورلرغه پراوا بیررگه، ٢) دواره‌نلرنڭ کریستیانلرنی صالداتقه بیرونی و عائله‌سندن آیروب کشی‌نی چیتکه صاتونی طیارغه، ٣) کریستیانلرنڭ آبروق و بارشچینا خدمتلرن زاقون بله بیلگیله‌ب قویارغه.

آنڭ فکرنچه ابروق جان باشندن ٢ صومدن آرتق بولماسقه، بارشچینا آطنه‌سنه ٤ کون بولورغه تیوش. یکاترینه بو فکرنی معقول کورگان. بونڭ حقنده اول علمی جمعیتلر بله، تجربه‌لی کشیلر بله یازشورغه کرشکان. بز بو اورنده آنلارنی توشروب قالدروب آنڭ مشهور «Наказъ»ی و پادشاه‌لق ایچون علم و معرفت‌که رعایه قیلوب زمانغه موافق ایتدرب زاکون مجموعه‌سی تورارگه دیب خلق وکیللرن چاقروونغنه یازوب کیته‌مز. ١٧٦٧ نجی یلده ٣٠ نچی ایبولده مسکاو شهرنده خلق وکیللرندن تشکیل ایتولگان «زاقونو داتیلنی کامیسیه» آچیلا. بوکار راسیه‌نڭ تورلی گوبیرنالرندن ٤٦٠ دیپوتات کیله. بونده بزنڭ مسلمانلردنده اعضالر بولووی شبهه‌سزدر. بو مجلس زماننه کوره بیك زور اش بولغان. بو مجلس‌که همه آوروپا حکومت‌لری و عالملری زور اهمیت بیرگانلر. زور نتیجه‌لر کوتکانلر. یکاترینه اوزیده: بو مجلسنڭ خدمتی «اولاژینیه» توزوگنه توگل بلکه بتون مملکتنی بختلی یاصاودر، دیگان مجلسنڭ وظیفه‌سی نرسه ایکانلگن «ناکاز»نده بیان ایتکان. اما قسقه‌غنه أیتکانده بو کامیسیه‌دن بر معنی‌ده چقماغان. بردن، آندی زور زاقون مجموعه‌سن باشدن چغاروب بازوممکن بولماغان اش. زاکونلرنی اصلاح ایچون اول ایسکی زاکونلرنی جینارغه کیره‌ك. ایکنچیدن، مجلسنڭ ترتیبی بیك چوالچق بولغان. بیك اوگماغان رئیس طوری کیلگان. خلق بیك کوب ناکازلر کیترگان. شولارنی اوقوب

چغوب بر تورلیده مذاکره‌گه کرشمایچه، ریزالوتسیه چغارمچه وقتنی أرەم اوزدرغانلر. رئیس اوز اشن اوزی بامه‌گان. مسئله‌نی تاوشقه قویدرماغان. جیولغان آلپاوتلر و کوپیسلر اوزلرینڭ کرستیانلرینی آرتدرغه‌غنه طلب ایتکانگه، کرپیاستنوی کرستیانلردن وکیلده بولماغانغه کرستیانلر اوچون بو کامیسیه بیگره‌ك اهمیتسز بولغان فقط بر قاروبین دیگان کشینڭ‌گنه کرستیانلرنی بیك نق حمایه ایتوب، آلارنڭ حالن اصلاح ایتارگه کیره‌کلگن سویله‌گانی معلوم. تورکیه برله صوغش باشلانو برله بو کامیسیه تاراتلاده آرتق جیولمی. ١٧٧٤نچی یلده کرستیان خلقی آراسنه ایکنچی بر مانیفیست تارالا. بو خلقنڭ قولاغینه بیك جوغومای بولا.

«مین سزنڭ زاقوننی پادشاه‌گز اعلان ایته‌منکه، مینم خاتونم یکاترینه دواره‌نلر یاغینه چقدی. دواره‌نلر کرستیانلرنی قللق‌قه صاتوب بتررگه یکاترینه‌نی کوندردیلر. مین بوگا قارشی کیلگان اوچون میڭا دشمان بولدیلر. آلار مینی اوترگه کشی یبارسه‌لرده الله مینی صاقلادی. مین قاچوب قوتلدم. ایندی مین اوزم دواره‌نلرنی اوتروب بترگه، خلققه ایرك و یر بیررگه آنط ایتدم» دیواگان. آنسزده دواره‌نلرگه دشمان خلق بوگار اوشانه. اوتارلرنی تاشلاب مونی سویله‌وچی اختلال باشلغی پوغاچوفقه ایاره. مملکتده زور فتنه وچوالولر پیدا بولا. خلق بایارلرنی بیك کوب قرا، کیسه، اوتارلرنی یاندرا. حکومت عسکری بو بونتنی بیك زور مشقت برله‌گنه باصا. بونت تیز باصدرلماغاچ دواره‌نلر یکاترینه‌دن ناراضیلق کورساته باشلیلر. تختکه ولی عهد پاۋیلنی اوطرتورغه کیره‌ك ایدی دیوشه‌لر. یکاترینه بونی سیزوب دواره‌نلر، نی تله‌سه شونی اشلی باشلی. هم ١٧٨٥نچی یلنی مانیفیست چغاروب دواره‌نلرنڭ کرستیانلرغه خوجه‌لقارن تصدیق ایته. اوزینڭ باشده‌غی، خلققه حریت و بخت تاراتو فکرلرندن قایتا. بوندنصوڭ کرستیانلر ایچون برگنه‌ده فائده‌لی اش اشله‌نمی.

٦

بایارلرنڭ کرستیانلر برله معامله‌لری

١٨نچی عصرده کرستیانلر بازار و یارمینکه‌لرده حیوان اورننده صاتیلا باشلانغانلر. شول زمان غزیته‌لرنده شوندی اعلانلر کوررگه ممکن:

«اوطز یاشلرنده بر قز هم بر یاش طوری آت صاتیلا».

یاخود: «قار تاینقراغان بر قز باله طوتولغان فایتون صاتیلادر».

«فوندامینت‌قه یارارلق بر نیچه صارڅین تاش و بر نیچه باش قز بالالر صاتیلا. فلان اورامده، فلان نومیر یورتده بلشورگه، کوروب سویله‌شورگه ممکن».

آوللرده، اوطارلرده خوجه‌لر کرستیانلرنڭ هر بر اشنه قاتناشه‌لر. اول اوز ایگنن‌ده حوجه رخصتندن باشقه بر کشی‌گه صاتا آلمی. شولوق خوجه‌غه آرافیغه آلماشدرا، شوندوق اچه‌ده. اچکان ایچون بایار بر یکاز چیگندن طایاق‌ده آشی. خوجه کرستیانلرنڭ اویلرن نیچك صالورغه، نیچك و نیندی آش حاضرلەرگه، قایسی ساعتده آول‌ده اوت سونوب خلق یوقلارغه یاتورغه ایکانلگن‌ده بیلگولی، کرستیانلرنڭ اویله‌نولرینه مال آرتو یاغندن قاری. بالاطوساکشی آرتا، توله‌وچی کوبایه. غراف آرلوف اوز ایمینیه‌سنده شوندی فرمان چغارغان: «یکرمی یاشکه یتکان قزنی آتاسی طوتوب کیاوگه بیررگه تیوشلی. کیاو ازله‌رگه آلتی آی مهلت، آندنصوڭ قز کیاوگه کیتمی اویده اوطورسه اول یورتدن یلغه ٢٥ تنکه اشطراف توله‌ترگه، بایراقلردن ٥٠ تنکه آلورغه. آقچه‌لری بولماسه صوقدررغه». یارمینکه‌لرده کشی بله صاتو

ایتوب یاخشیغنه تابوش ایتوچیلر بولغان. قزلر قیمت بولماغان. اوسوب یتکان قزنی ٢٥ صوملرغه آلوب بولغان. ١٧٨١نچی یلنڭ بر کۋیتانسه سنه قاراغانده ایکی قز بیش تنکه‌گه‌گنه صاتلغان. آغر خدمت‌گه یارارلق زور کشی‌نڭ بهاسی ١٠٠—١٢٠ صوملر بولغان. صالداتلق، ریکروت ٤٠٠ تنکه تورغان. هنر صاحبی قیمتره‌ك یورتولگان. مثلا: بر موزیقه‌چی ٨٠٠ صومغه صاتلغان. لکن بو چاقده همانده کشی حیواندن اوچسز بولغان. بعض بر اتلرگه خوجه‌لر یوز باش کرستیان بیرگانلر. یاخشی اویره‌نگان آخوتا اتنه خلقی و یری صوی برله بتون اوطارلر بیرلگان. بر تازی کوچوك ٣٠٠٠ صومغه صاتلغانینه سند بار. کشی اوچسز بولغاچ خدمتکه تله‌سه نیقدر کشی طوتولغان. بایارلرده یورت خدمتچیلری اوچار، بیشار یوز کشی بولغان. بولارنڭ بعضیلری تگوچی، بعضیلری ایتوکچی، باقچه‌چی، موزیقه‌چی، حتی معلم، روحانی، رسام وطبیبلر بولغان. گراف شیریمیتف‌نڭ سراینده یلینه قرق مرتبه‌له‌ب تیاتر (اوپیرا) اویناﻻ بولغان. ابی پادشاه اوزی و پولشا قاروللری کیلوب طڭلار بولغانلر.

٧

بایارلر طورمشی

اوقومشی، فکری، دنیاغه قاراشی شول کرستیاننقی کبك اوك بولغان روس آلپاوتلری پیطر ۋیلیکی‌دن صوڭ یاڭی‌لاشه باشلی. اما ولایت‌ده بو یاڭی‌لق داخود شول أیسکی کوینچه قالغانی حالده راسخود آرتودن، اسرافچانلق کوچایودن، فرانسوز موداسنه ایاروب قوشما ساچ به‌یله‌ودن، اوقالی، یالتراوقلی کیوملر کیودن عبارت بولغان. کرستیان قزلری ایچون

بلا بولوب توشکان ایمینیه‌ده تیاتر قویو، موزیقلردن موزیقانتلر یتو-شدرو، پاریکماخیر و خودوژنیکلر یتکرو بله جنله‌نوب بتکانلر. پایتختلرده بو راصخود تاغی بر نیچه تابقر آرتق بولغان. سرای تیره‌سنده یورگان أدملردن آرلوف‌نڭ پارادنی بر قافتانی میلیون صوم طورغان. غراف بیزبارودفه‌نڭ مسکاوده‌گی اویی پادشاه سرایلرندن آرتق بولوب برسی ٤٠٠ مڭ تنکه‌گه توشکان. اچنده‌گی آلتون بیزه‌کلری ۋیانه شهرندن، برونزالری پاریژده، میبللری قطایده اشله‌نگان بولغان. کوندزگی آش هرکون یوز کشیلك حاضرله‌نوب هر بر دواره‌ن کروب آشاب چغارغه ایرکلی بولغان. بو کشی هر آیغه ٨٠٠٠ تنکه راصخود طوتوب طورغان. بعض بر قوناق مجلسلری ایللی شار مڭ‌گه توشکان. مونه بو راصخودلر شول کرستیانلر آرقاسنده طوتولغانلر. آلارنڭ ماڭلای تیرلری تلف ایتلگان. بوڭار قارشی آلار رحمت ایشتمه‌گانلر بلکه تورلی جبر، ظلمغنه کوروب طورغانلر.

٨

آلپاوتلرنڭ تورلی جبرلری

دواره‌نلر کرستیانلرنی اوترودن باشقه هر بر جزانی قیلا آلغانلر. اوترتورگه حقلری بولماسه‌ده تله‌گانده بو اشنی‌ده زاکونغه صیارلق ایتوب اشلی آلغانلر. مثلا: چبق و طایاق برله عذابلاولرنڭ آخری کوب وقتده أولم بولغان. هر اوطارنڭ آلپاوتی اوزی تله‌گانچه جزا قانونلری توزوکان. اوزی توزوگان زاکون بله اوزی حکم ایتوب طورغان. اوزینڭ پریکاشچیکلری بو حکمنی یرینه یتکروب طورغانلر. جزا نوعلری: اشطراف، آچ طوتو، مالن طارتوب آلو، صو بله

جزالاو، چبق، تاياق، قامچی بله صوقدرو، حبس گه يابو، بوغاو کيدرو، آيافقه آغاچ قاموتلار و موينغه تيمر موينلقلر کيدرو، سبرگه يبارو، صالداتقه بيرو. نيچون جزالاولر بولغان؟ اشنی يرينه يتکروب اشله‌ماو ايچونده، آشنی طوزلی ياصاو ايچونده، اوغرلق ياخود طوز صاوتن تونتارو ايچونده تله‌گان قدر صوقدرغانلر. چيرکاوگه بارماغان ايچون بيشار مك طاياق اورغه چقارلغان امر اوچراتامز. بوسی ثوابلی بولو ايچون ايندی. بو جزالانغان کشيلرگه قارشی ينه: «قامچی برله يوز مرتبه، چبق برله ١٧٠٠٠ مرتبه صوغلغان کشيلرنی اوی‌ده آطنه‌دن ارتق ياطقرماسقه، صاوقماسه‌لر تاغيده صوقدررغه!» فرمانلر بار. خلققه ظلم قيلوده بايار خاتونلری برنچی اورن طوتقانلر. خاتونلر اچنده آرتق يرتقچ اسملر اوچری. صالطيچيخا اسملی برسی يکاترينه زماننده بيك آرتق قوتورغاچ، عيبلری گناه‌لری هر کمگه اشکاره بولغاچ دواره‌ندن بولغان صوديه‌لرده آنك اشلرن ياشروب قالا آلماغانلر. اول ٧٥ کشی‌نی اوترووده عيبله‌نوب صودقه بيرلگان. صالطيچيخا: «سز مينی صودقه بيروب بر نرسه‌ده اشلی آلماسز، دواره‌ن صوديالر مينی سزگه آلماشدرماسلر!» ديب قچقرغان. ماصلووا اسملی بر آلپاوت خاتونی خدمتچی قزن قيناب اوترگان بولغان. دواره‌ن حاکملر آکار چيرکاوده توبه ايتارگه‌گنه حکم ايتوب، قزنی آنك امری بله صوقدرغان خلقنی اوزلرن صوقدررغه ياصاغان. ديڤير اسملی ڤارونيژ نك بر آلپاوتی اوز ينك گناه‌لرن تيکشررگه کيلگان زيمسکی صود کشيلرن طوپلردن آتدروب اوتروب بترگان.

١٧٦٠ نچی يلده پيطرنك قزی يليزاڤيته زماننده آلپاوتلرغه جنايتی بولغان کرستيانلرنی سبرگه يبارو حقی بيرلگان. ابی پادشاه کاتورغه يبارو حقن آرتدرغان. بونلر ايچون ريکروت بهاسندن خزينه‌دن خوجه‌لرينه آقچه بيرلگان. سيميه‌سيده برگه يبارلسه اون ياشکه يتمه‌گان

بالا ايچون ٥ صوم، ٥-١٥ گه قدر ٢٠ صوم بيرلگان. زاکون سبيرگه ٤٥ ياشدن اوزماغاننی، سبرده اشکه يارارلقنی يباررگه قوشقان حالده آلپاوتلر بو پراوالرينی سؤ استعمال ايتوب قايده بر اشکه يارا ماغان قارتلرنی سبرگه قوغانلر. آرتق طاماقده کيمی، آقچه‌ده کيله. ١٧٧١ نچی يل اچنده‌گنه آلپاوتلر قازناغه ٧٨٢٣ کشی تابشرغانلر. اما سبرگه بولارنك دورتدن برسی گنه باروب يتکان. قالغانلری يولده هلاك بولوب بتکانلر.

٩

پاڤيل زمانی

يکاترينه ئولگاچ اورنينه آنك اوغلی پاڤيل تختگه اوطرا. بو آزغنه يللر پادشاهلق ايتکان هم بيك بختسز صورتده ئولگان پاڤيل مملکت ايچون زور اشلر اشله‌رلك کشی بولماغان. آنك زماننده کريستيانلرنك حالی آزغنه‌ده ياخشرمی. شونلقدن آلار اوزلرينك حقلرينی طلب ايتوب تورلی فتنه کوتارولرنده دوام ايتوب طورالر. پاڤيل زماننده چوالولر ٣٢ گوبيرناغه جايلگان. طولا، کالوغا، آريول کبی مسکاوگه ياقن، پوغاچ بونتی يتمه‌گان يرلرگه قدر باروب يتکان. آريولنك بر اويازنده بر بونتده ١٣ مك کشی قاتناشقان. اما بو چوالولر معين بر پروغرام بله يوباباشچی برله بولماغان. تورلی وقتده تورلی اورنده چققانلقدن تيز باصدرلغان.

١٧٩٦ نچی يل ١٢ نچی ديکابرده پادشاه اسمنه عريضه يباررگه رخصت ايتلگان. خاق هر يرده جيولوب پراشينيه يازدروب يباره باشلاغان. بونده آلار آلپاوتلرنك ظلمندن، پريکاشچيکنك قاطيلغندن، تولهولرنك کوبلگندن، اشله‌تولرنك آورلغندن زارلانا بولغانلر.

کریستیانلر اوزلرن آلپاوتلردن قوتقاروب غاصودارستؤیننی یاصاونی اوتنگانلر. بو عریضه‌لر دواره‌نلرنڭ قاراماقه‌ه تابشریلا بولغان. بولار کریستیانلرنی عیبلی ایتوب چغاروب آلارنڭ داؤیرننیلرن طوتوب یابدرا بولغانلر. کریستیانلر شولارنی یاقلاب کوتارله، شونڭ برله کوب قان توگلولرگه یول آچیلا بولغان.

۱۰

آلیکساندر برنچی زمانی

آلیکساندر قسقه عمرلی آتاسی پاؤیل اورنینه تخت‌گه‌اوطورغان. یاش کونلرنده حریت و اصلاحات طرفداری، ضیالی و معارفپرور کشی بولدیغی معلومدر. اول اوزینڭ یانینه‌ده یاش فکرلی دوستلرن جیا. آلاردن بر کامیسیه یاصاب آنی اختلال کامیتیتی دیب آتاب یورته. مملکت‌گه کانستیتوتسیا کرتو فکرینه توشوب تورلی لایحه‌لر توزدره.

۱۹ نچی عصرنڭ برنچی یارومنده‌غی حکومت ایرلرندن مشهور اسپیرانسکی غاصودارستؤیننی دوما و زیمستوا کبك اداره‌لر یاصاو طرفنده بولا. بو حقده لایحه‌لر یازا. مینیسترلك‌لرده شول بللرده اشله‌نوب قالالر. آلیکساندر کریستیانلرنی‌ده قوتقارو فکرنده بولا. اوزی اش باشینه منو ایله کریستیانلرنی سیمیه‌سندن آیروب برملب صاتوغه قارشی و یردن آیروب قللقغه صاتونی طیوب زاقون چغارمقچی بولا. بو زاقون لایحه‌سی‌اول وقتده حکومت طرفندنغه تعیین ایتلگان قارت توره‌لردن عبارت غاصودارستؤیننی صاویت‌ده قارالا. غاصودارستؤیننی صاویت بو لایحه‌نی قبول ایتمی. شوندن صوك پادشاه بوندی صاتو اعلانلرن غزته‌لرده باصدرماسقه امر چغارو بله طنچلانه.. آندن

ناپالیون صوغشلری باشلانه. آلیکساندرنڭ فکری‌ده آلماشونه. حریتپرور اسپیرانسکی چیتکه قاغیلا. آلیکساندرنڭ یوره‌گنده آنڭ اورنن آراقچییف دیگان حریت‌نڭ نی ایکانن بلمی طورغان نادان بر صالدات طوتا. کریستیاننڭ حالی کیریگه‌گنه کیته.

۱۸۰۱ نچی یلده ۱۲ دیکابرده سودا گرلرگه و میشچانلرگه هم کازوننی کرستیانلرغه اوز ملك‌لرینه یورت یر آلورغه رخصت ایتله. یکاترینه زماننده بیك نق کوچایگان کرستیانلرنی بوله‌ك‌گه تاراتو عادتی منع ایتله.

۱۱

برنچی نیقالای زمانی

برنچی نیقالای‌نڭ مملکتنی اداره‌ده بیك قاتی قوللی بولووی معلومدر. اول تخت‌گه اوطورغان کونلرنده ۱۸۲۵ نچی یل ۱۴ دیکابرده پیتربورغ‌ده‌غی بر قسم عسکر اوزلرینڭ اوقومشلی یاش آفیسارلرینه ایه‌روب اختلال چغاروی نیقالایغه بتون عمرینه خلقغه، جماعت خادملرینه شبهه برله قاراب بتون اشنی اوشانچلی توره‌لری بله‌گنه یورتوگه سبب بولمشدر. شولای بولسه‌ده نیقالای‌نڭ اوزینڭ یازوینه قاراغانده اول کریستیانلرنی آزاد قیلونی همیشه اویندن چغارمامش. بو اویی‌نڭ وجودگه چقماوینه اوزینڭ توتقان سیاستی مانع بولغاننی اول آڭلاماغان. اول آزادلق مسئله‌لرن تیکشرو ایچون توره‌لردنگنه بولغان یاشرن کامیتیت‌لر یاصی. بو حقده بر نرسه سویله‌و، یازو بیك قاتی جزا خوفی برله منع ایتله. غزته و ژورناللر بر سوز یازا-آلمیلر. نیقالایفسکی زمان سینزوراسی بله، سیاسی متهملرنی تیکشره‌تورغان

ژاندارملری مثلی کورلمه‌گان قاطیلقلری برله شهرت تابمشلردر. کریستیانلرنی آزاد ایتو مسئله‌سنی اوستلرینه آلغان توره‌لردن بر اش‌ده چقمی. بوندی بتون مملکت ایچون مهم بر اشنی حل قیلورغه آلارنڭ کوچلری یتمی. آلار بونی اشله‌رگه‌ده تله‌میلر. پادشاه اوزی- مینیسترلر، توره‌لر مینم فکرمه خلاف کیله‌لر دیگان.

نیقالای زماننده ٢٩ یل ایچنده ٥٥٦ زور بونت بولغان. بر یلغه ١٩ بونت طوری کیله. ٢٦-٢٩ نچی اوچ یل ایچنده یلغه ٤١؛ ١٨٤٥ - ١٨٤٩ نچی اوچ یل ایچنده یلغه ٢٧٢ بونت طوری کیله‌در. بو روس کریستیانی کبك قورقاق، ایزلگان، یونچیگان خلقنڭ بو قدر چوالورغه باروب یتووی حالینڭ آرتق درجه‌ده چداماسلق بولغانینی کورساته‌در. کریستیانلرنڭ بیك کوبسی اوزلرن اوزلری اوتره بولغانلر.

١٨٥٥-١٨٦٠ نچی یللر اچنده طولی بولماغان بر حساب بله‌ده ٤٤٢ کشی اوزن اوزی اوترووی معلوم. کوبره‌ك یورت خدمتنده‌گی، دوارویلر أوله بولغان. کریستیانلر آلپاوتلرنی‌ده بیك کوب اوترگانلر.

١٨٣٦-١٨٥٤ یللر اچنده ١٤٤ آلپاوتنی اوترگانلر. ٧٥ آلپاوتنی اوتروگه قصد ایتلگان.

١٨٣٥-١٨٤٤ نچی یللرده آلپاوتنی اوتروده عیبله‌نوب ٤١٦ کشی سبرگه قوولغان. شولای بولسه‌ده ژاندارملر، صالداتلر بله خلقنی طنچلاندروب، اشنی توره‌لر بله‌گنه یورتوب نیچك بولسه شولای نیقالاینڭ آخر عمرینه قدر، قریم صوغشنه قدر مملکت قارابن سویراب کیلنگان.

بو صوغش یاپون صوغشی کبك اوك مملکتنڭ همه عیبلرن، اداره‌نڭ همه تیشوك سونکلرن آچوب بیرگان. خلقنڭ اوزندن، جماعت خادملرندن باشقه، یاللانغان چیناونیکلر بله‌گنه زور مملکتنی یاخشی اداره قیلوب بولماو، قللر بله مالیه اشن آلوب باروب بولماو، قولی

آیاغی باغلو خلق برله اقتصاد و معارف جهتندن آلغه کیتوب بولماولر بیك آچق بلنگان. صوغشده عسکرنڭ‌ده، آنڭ طبی و اینتیندانتستوا یاغی‌ده بر اشکه‌ده یارامماغانلغی بلنگان. مملکت‌ده‌گی یارلیلق، یولسزلق، قارانغیلقده آوروپا دولتلری بله صوغشورغه مانع بولغانلق بلنگان. نیقالاینڭ عمر بوینه اوشانوب طوتقان سیاستی یمرلگان. اول بانقروت بولغان. شونلقدن اول فجأتا أولگان. صوغش اشن أوچلاو، مملکتنی اصلاحقه کرشوب یاڭی یولغه صالوب یبارو اوغلی آلیکساندر II نچی‌گه بورچ بولوب قالغان. اول هم بو بورچنی قدر حال اوته‌گانده.

١٢

آزادلقنڭ سببلری

ایکی یوز یل بوینه راسیه اوستنده بیك نق قللق حکم سوره. راسیه‌نی اوزلرینه بولب بولب آلغان کچکنه کچکنه خانلر، بایارلر اشسزلك، عطالت و سفاهت دنیاسینه چوموب خوجه‌لقنڭ، توره‌لکنڭ اندتن آدم بالاسنی جبرله‌وده عذابلاوده، قارتلرنی کاتورغاغه یباروب یاشلرنی تونی کونی قامچی آستنده اشله‌توب خاتون قزلرنی اوز ماللری کبك تصرفله‌نوب، باشلرنده‌غی قللری صانی قدر گناهلر قیلوب جنایتلر اشله‌ب پادشاهلق و خلق منفعتن اوز کیفلرینه قربان ایتوب طورغانلر. شوندی طورمشنڭ نتیجه‌سی بوله‌رق، بو کشیلر اویلارغه، فکرله‌وگه، عقل بله اش اشله‌وگه، خلقنی آغارتو، اوقوتوغه بتونله‌ی یاراقسز بر حالگه کیلگان بولالر. بو پامیشچیکلر اوز بالالرینی‌ده یاخشی تربیه ایته آلماغانلر.

. ادبیات‌ده مشهور « آبلومف » تیپی دیگان دنیاده اوز آلدینه یاشی آلماسلق، یومشاق، غیرتسز، ثباتسز و تشبثسز، یاش کوننده قرقماسه فرق خدمتچی بله ۋازاده‌غی گول کبك ایتدروب اوزندروب اوسدرلگان، زورایغاچ خلق تابقاننی اسراف ایتودن باشقه‌غه یاراماغان کشیلرگنه یتوشکانلر. شونلقدن کریستیانلر آزاد ایتلگاچده دواره‌نلرنڭ قوللرنده‌غی بیك کوب یرلر، اوتارلر باشقه‌لرغه کوچکانلر. بو دواره‌ن نسللری دنیاده اوزلری ایچون یارافسز بولغان کبك شولارنڭ اداره‌لرینڭ سۇ نتیجه‌لری سایه‌سنده مملکت‌ده نیچه مرتبه‌لر تهلکه‌گه قالغان. یاخشی منتظم آوروپا عسکرینه قارشی طورا آلمی مغلوب بولغان. اچکی سیاسته‌ده خلقغه ایرك بیرلمیچه هر تورلی قسولر دوام ایتکان. صودلرده هر تورلی عدالتسزلك، حقسزلق و رشوت آلو عادت حکمینه کرگان. بو قارا عالمنی روس محررلرندن غوغل هم صالطیقوف بیك شه‌ب تصویر ایتوب قالدرمشلردر

غوغل و تورگینف کبك زور محررلرنڭ خلقنی آزاد ایتو فکرینه زور خدمتلری انکار ایتلورلك توگلدر. تورگینف اوزینڭ اثرلرنده بیگره‌ك « زاپیسکی آخوتنیکا » ده کریستیانلرنگده باشقه‌لر کبك اوك آدم بالالری ایکانلگنی بلکه آنلرده انسانیتچیلك توپاس دواره‌نلرده. گندن کوبره‌ك ایکانلگنی بیك ماتور ایتوب یازوب کورساتمشدر.

آزادلقنڭ سببی البته تورلی تورلی بولمشدر. بردن کریستیانلرنڭ بر توقتامی چوالوب، بونت یاصاب طورولری، ایکنچی‌دن اداره‌نڭ ناچارلغی، اقتصاد و مالیه اشلرینڭ آرتده طورووی، شونڭ آرقاسنده صوغشده جیگلولر، راسیه‌ده علم و معرفت‌نڭ اوسووی سببلی مدنیت بله قللقنڭ برگه یاشی آلماولری و باشقه‌لر. آزادلقنڭ باش سببلری بو کونگه قدر همان دعوالیدر. بونده فکرلر مختلف‌در. بعض محررلر راسیه‌نڭ اقتصادی حالنده کوره‌لر، بعضیلر فکر اوسوده، آلیکساندر II

پادشاه‌دن باشلاب بیك کوب ذاتلرنڭ آزادلقنی مطلق یاصارغه کیره‌ك دیب ایمان ایتولرندن و بونڭ ایچون طرشولرندن، دیلر

XIX نچی عصر اورتالرنده راسیه آقرن آقرن بتون جهان سوداسینه قصلوب کیته. اجنبی دولتلر ایله آلوش بیرش آرتا. ۱۸۰۲ نچی یلنی یوز میلیونغه ییتمه‌گان خارجی سودا ۱۸۵۰ نچی یلده ۲۳۶میلیونغه طولا. مکارجه، اربت یارمونکالری کوچایه‌لر. پاراخودلر صالونا. یوك یوللری یاخشرا. برنچی مرتبه تیمر یول یورتله. سوداگرلر قولینه زورغنه کاپیتال جینالا. شول وقتلرده قزان مسلمانلرنده‌ده زور زور اقتصادی اشلر، کوبکنه صومالر کوره‌مز.

دواره‌نلردن سوداگرلر قولینه ایمینیه‌لرده کوچکالی. ئلك بابارنڭ همه کیره‌گی آولده حاضرله‌نسه، ایندی آلار بیك کوب نرسه‌نی صاتوب آلا باشلاغانلر. فابریق اشی، فابریق نرسه‌سی ترقی ایته باشلی. کریپاستنوی پراۋانڭ اڭ قاتی اورنی اورتا راسیه‌در. بو یرلرنڭ شمالنده یر بیك منبت بولماغانغه، آشلق تاری یاخشی اوسمه‌گانگه هنر اشی ترقی ایتمش. جنوبنده ایسه قارا توپراق بولغانغه همیشه آشلق کسبی دوام ایتمکده. کریستیانلر، اشچی خلق معلوم خوجه‌لرغه، اوتارلرغه به‌یلی بولغاچ فابریق و زاۋودلرغه اشچی تابوب بولماغان. قللق بونده آلارنڭ ترقیسینه مانع بولوب طورغان. شولوق سبب آشلق کسبینی‌ده تیوشنچه ترقی ایتدرمه‌گان. قارا توپراقلی یر آز، به‌یله‌نوب طورغان خلق کوب. ایکنچی اورنلرده یر کوب، اشله‌رگه‌کشی یتوشمی. راسیه‌نڭ خارجی صاتووی اوسکانده آشلق سوداسیده آرتقان. ۱۸۰۰ نچی یللرده آشلق سوداسی بتون صاتونڭ ٪۱۶ تشکیل ایتکان بولسه ۱۸۶۰ نچی یلده ٪۳۵ طوتا. راسیه‌نڭ اوزنده‌ده پرامیشلیننی گوبیرنالرغه یوز میلیون پود آشاق صاتلوب آلونا بولغان. ۱۸۳۱نچی یلده یر اشی ماشینالری (сельско-хозяйственный) قورللر

یاصاو ایچون برنچی مرتبه اولەرق زاڤود صالنغان. ۲۰ یل اوتکانده بونڭ صانی بکرمیگه یتکان. قللق آرقاسنده آشلق بهالریده تورلی تورلی بولغان. بایارغه آشلق بوش کیله. اوزینه توشکان بهاسن حساب ایتوب طوراسی یوق. آقچەغه احتیاج توشوگه قاراب، بهانی نیچك تلەسه شولای قویغانلر. بر یلنی طولا شهرنده بر قابچق آرش اونی ٤۰ صوم ۵۰ تین بولغان. بر نیچه آی اوتکاچ شولوق قابچق اون ۲۳صوم ۹۰تینگه توشکان. ۱۸٤۰نچی یلده یل باشنده قابچق ۹۱صوم ۹۰ تین بولغان، یل آخرنده ۳۱ صوم ۵۰ تین، مای آینده ۵۵ صومغه یتکان.

شوندی ترتیبسزلکلر، کریستیاننڭده طرشوب اشلەمەوی آرقاسنده اوتارلر یلدن یل آرتقه کیتکانلر. ۱۸٤۰ نچی یلده بایارلرنڭ خزینەگه بورچلری ایچون ۹۱٦ اوتار (ایمینیه) قازنا قولینه آپیکاگه کرگان.

ژوکف دیگان بر آلپاوت کریستیان اشچیلرنڭ اشلری برکتسزلکندن شکایت ایتوب شولای دیب یازغان: «بزده سیلسکو- خازایستڤینی اش آوروپانقینه قاراغانده بیك آور حالده. آنده خوجه اشچینی آقچه بله اشلەته. بزده ئلله نیقدر قاراول پریکاشچیك برله اشلەتورگه کیرەك. بزدەگی کریستیانلرنڭ دورتدن بری بر اشکەده یارامی. خلقڭ یاوز بولسون یالقاو بولسون بر نرسه اشلەتور حالڭ یوق. صوقدرودن مال چقمی. چغاروب تاشلابده بولمی. یاروپاده آندیلرنی راحتلەنوب قووب یباروب بولا. آنڭ اورنینه منه دیگان طرش اشچی آلورغه ممکن بولا.»

راسیەدەده صوکراق وقتده خوجەلر کریستیانلرینه ژالونیه بیروب اشلەته باشلاغانلر. کریستیاننی آزاد ایتکانده بو کشیلر بر نیده یوغالتاسی، ضرر ایتەسی بولماغان. بلکه آچلق یلنی کریستیاننی طویدرو بورچندنغنه، قازناغەده آلار ایچون (پودات) توله ودنگنه

قوتولاچقلر. کریستیانلر یرسز کیتکانده همانده شول بایاردن یرنی اجارەگه آلوب داغودقنه کیترر دیب اویلاغانلر. بو فکرلر البته صوڭغی یللرده قللقنڭ قزیغی کیتکانن، مالیه سیاستی یاغندن فایدەسی یوقلغن کورساتمکدەدر.

شولای بولسەده دوارەنلرنڭ کوبسی کریستیانلرنی آزا ایتوگه خلاف بولغانلر. قارشی طورغانلر. بو عجب توگل. بردن کشی اوستندن آشاب یاتو بیك ییکل اش. اش اشلەرگه اویرەنمەگان، صاتو ایته بلمەگان، فابریك و زاڤود طورغزو بلاسندن قاچقان، قورقاق، یالقاو واق دوارەنلر کریستیانسز قالساق آچدن اولەرمز دیب اویلاغانلر. ایکنچیدن کیچەگیگنه قلنڭ اوزڭ بله بر تیگز غراژدان بولونی نیچك کوڭل کوتەرسون؟ پیتربورغده طورغان بایارلر، حکومت دائرەلرنده نفوذلی مأمورلر آزادلقغه سیاست یاغندن قاراب مملکتنڭ طنچلغی ایچون کریستیانلرنڭ قل حالنده طوروی آرتق دیگانلر. آلپاوت اوز یرنده بر اویاز ایسپراونیغی اشینی باشقارا آلغان. پاڤیل اوزیده: «مینم بوش خدمت ایته طورغان یوز مڭ پالیسمیسترم بار» دیه طورغان بولغان.

بعض آلپاوتلر کریپاستنوی پراڤانڭ کریستیانلر ایچون بیك فائدەلی بولوون دعوا ایتکانلر. یکاترینه اوزیده: «یاخشی آلپاوت قولندەغی کریستیان طورمشی قدر راحت طورمش دنیانڭ بر یرندەده یوق» دیوب یورگانی مرویدر. دوارەنلر کریستیانلرغه ایگارگه یر بیره، تورەلرنڭ ظلمندن صاقلی، صودده حمایه ایته. شونڭ ایچون آلپاوت آلاردن اش طوغرنده یارطیسنغنه اوزینه آلورغه تلی. باری شولغنه دیگانلر. روسلرنڭ مشهور تاریخچیلری قارامزین «ایسکی ویاڭی روسیه» اسملی اثرنده شولای یازغان: «یر البته دوارەنلرنڭ اوز ملکاری. کریستیانلر یرگه بر وقتدەده خوجه بولغانلری یوق. حتی

کریستیانلر اوزلرینڭ شخصلرینەدە ایبە توگللر. آلار ایسکی قللر (خالوپلر) نڭ نسلی. آزادلقنی خوجەسی بولغان دوارەنگە آقچە تولەبکنە صاتوب آلورغە ممکن. کریستیانلرنی طوتاشدن آزاد ایتو خزینە ایچون ضررغنە بولور. کریستیانلرنڭ اوستندن قاراب طوروچی آلپاوت بولماغاچ تولەولر، نالوغ جیواوگغایسز لاشور. ترتیب یوغالور، جوگانسز خلق اچارگە صابشور، صودغە یوروب نزاعلاشوب بتار، مملکت نڭ نقلغی ایچون خلقنڭ قللغی یاخشی، وقتسز حریت بیرو اوزی یاری طورغان اش توگل. اول خلقنی تربیە ایتوب توزەتورگە کیرەك».

لاپوخین دیگان بر بایار: «کریستیانلرنڭ دوارەن جبندن بوشانووی پادشاهلق ایچون دشمان عسکری کیلودنده خوفلیرەك» دیب یبارگان. بو سوزلرنی بو زماندەدە بیك کوب ایشتورگە و اوقورغە طوغری کیلەدر.

١٣

آلیکساندر II نڭ کریستیانلرنی آزاد ایتووی

ایکنچی آلیکساندر باشدە کریپاستنوی پراوانی صاقلاوچیلر طرفندە بولسەدە، قریم صوغشندە روسیە بیك نق جیگلگاچ، پادشاهلقنڭ ایچکی اشلرینڭ ضعیفلگی، آورووی اوستکە چققاچ اول فکرن آلماشدرا. بولای اونار میلیون خلقنڭ قل بولوب طورووینڭ مالیە اشنە و عسکر اشنەدە ناچار تأثیر ایتکانن سیزوب اصلاحقە کرشە. هم مسکاودە بولغان دوارەنلر جیوننده شوشی سوزلرنی أیتە: «کریپاستنوی پراوانی خلقنڭ اوزی یمروب تاشلاغاننی کوتوب طورمی بونی اوستدن اوزمز

بترو آرتغراق بولور ایدی». شوندن صوڭ اول اوزینڭ مینیستری لانسقوی غە کریستیانلرنی آزاد ایتو حقندە پلان توزورگە قوشا.

لانسقوی اوزی بو اشدە بر نرسەدە آڭلاماغانغە اول پادشاغە بیرگان بر داقلادندە بو مسئلەنی تیکشرر ایچون هر گوبیرنادە دوارەنلرنڭ اوزلرندن بور کامیتیت یاصارغە کیرەکلگن بیان ایتکان. پادشاه بو فکرنی معقول کورگان. اول پیتربورغ ایکنچی نیژغاود گوبیرناسندە، صوڭرە تدریجا باشقە گوبیرنالردەدە دوارەنلر تلەرتلەماسکنە کامیتیتلر یاصیلر. بونلرغە اعضالر صایلیلر.

١٨٥٨ نچی یلدە همە گوبیرنالردە کامیتیتلر توزلوب یتەلر. کامیتیت نڭ رئیسی کوبیرنادەغی دوارەنلرنڭ باشلغی (پریدوادیتلی) بولا. اعضالری هر اویازدن دوارەنلر طرفندن صایلانغان ایکیشار وکیل هم گوبیرناتور کورساتووی بوینچە بتون گوبیرنا دوارەنلرندن ینە ایکی کشی بولغان.

مونە بو کامیتیتلر آلتی آی ایچندە لایحەتوزوب اوزلرینڭ فکرلرن یازوب غلاونی کامیتیتگە پیتربورغغە یباررگە تیوشلی بولغانلر. بو کامیتیتلردە باشدە کریستیانلرنی بردە آزاد ایتماو طرفدارلری کوبرەك بولغانلر. بوندەغی سویلەنگان سوزلر، تکلیف ایتلگان فکرلر غلاونی کامیتیتگە کوب ماتیریال بیرگان. آنڭ اشن ییگلەیتکان. بو ماتیریالدن چوبلەنوب آلنغان خلاصەنی قاراب تیکشرر ایچون ١٨٥٩ نچی یلنی ٤ نچی مارتدە ریدافسیوننی کامیسیە آچیلا.

بو کامیسیە تاریخدە اشلکیلگی بلە مشهوردر. کامیسیەگە رئیس ایتوب آلیکساندرنڭ یاراتقان کشیلرندن، حر فکرلی و اصلاح طرفداری گینیرال راصطوفسف قویلغان. اعضالری: داخلیە نظارتی طرفندن مینیستر معاونی ترقیپرور میلیوتین و باشقە مینیسترلکلر وکیللری بولغان. بولارغە یاردمگە مسئلەگە آشنا ذاتلر (ایکسپیرتلر) دعوت

ایتلگانلر. بو صوڭغیلر ایچنده کریستیانلرنی آزاد ایتو اشنده زور خدمتلر ایتکان آدملردن کناز چیرقاسسکی (طولادن)، سامارین (ساماردن)، تاتارینوف (سمبردن) لر بولغانلر. کامیسیه‌نڭ اوچ شعبه‌سی بولغان:

١) حقوق شعبه‌سی. بو آزاد بولناچق کریستیان خلقی‌نڭ حقوق وظیفه‌لرینی و آلپاوتلرنڭ یر پراوالرینی آنقلاو برله مشغول بولغان.

٢) اداره شعبه‌سی. بو کریستیانلرنڭ ۋلاستنوی پراۋلینیه، میرسکی اسخودلرن توزو، دواره‌نلرگه و محلی توره‌لرگه مناسبتلرن بیلگیله‌و برله مشغول بولغان.

٣) مالیه ــ خازایستۋیننی شعبه‌سی. کریستیانلرنڭ آلپاوتلرغه آقچه توله‌ولرن، خدمت ایتولرن، نادیل و اوصادبا یرلرن بولوب بیرو اشلرن قاراغانلر.

کریستیانلرنی آزاد ایتو شرطلری بیك کوب محاکمه‌دن صوڭ شوشی روشده قرارلانغان:

١) کریستیانلرنی آزاد ایتکان ایچون آقچه توله‌نمی.

٢) کریستیانلرنڭ اوطورغان یورتی، اورنی و قرده‌غی باصولری کریستیانلرغه مڭگولککه صاتلوب بیرله.

٣) کریستیانلرغه بیرله‌چك یرنڭ زورلغی (نادیل) یرنڭ بهالیلغنه اوسمنه و اوطورغان خلقنڭ قویلغنه قاراب تورلی اورنده تورلیچه، جان باشینه ٣ دیساتینه‌دن اون دیساتینه‌گه قدر بولغان. بو مسئله‌ده کوبره‌ك آلپاوتلر منفعتی کوزده طوتولغان. بو یلغه قدر کریستیانلرنڭ قوللرنده اشله‌نوب کیلگان یرنڭ کوبره‌ك اورننده آلپاوتلر اوزلرینه کیسوب آلوب قالورغه حقلی بولغان کبك کریستیان قولنده‌غی یر (نادیل) بیك آز بولغانده آلپاوت یرندن کیسوب بیرولرده بولغان. بیك کوبکنه صانلی کریستیانلر بتونله‌ی یرسز قالدرلغانلر.

١٨٥٧ نچی یلده بولغان اوننچی ریۋیزیه‌ده صانلری ٧٢٠ مڭگه

طولغان دۋارووبلر (اوی خدمتنده گیلر) میشچان صاصلوۋیه‌سنه یازلوب یردن بوش قالغانلر. بو یرلر ایچون کوبمو آقچه تولرگه ایکانلگی‌ده بیلگوله‌نگان. یورت اورنن کریستیان اوزی تله‌گان وقتنده آقچه توله‌ب آلا آلغان. باصو ایچون آلپاوت برله کیلوشرگه کیره‌ك بولغان. بو صومانڭ چیرگن یا بیشدن برن کریستیانلر اوز یانلرندن بیررگه، قالغانن کریستیانلر ایچون حکومت خزینه مالندن بیروب طوررغه بولغان. حکومت آلپاوتلرغه ویکوبنی سۋیدیتلستۋا بیرگان. کریستیانلر خزینه‌گه بورچلرن ٤٩ یل اچنده توله‌ب بتررگه هر یل اسسودانڭ ٦٪ کرتورگه تیوشلی یاصالغان. بو طریقه آلنغان یر آیرم شخصلرنکی بولمی بتون جماعتنکی حساب ایتلگان. «اوبشچیننی زیمله» آتالغان.

بو لایحه قل خوجه‌لری آلپاوتلر بله بیك کوب و بیك قاتی تارتشو صوڭنده‌غنه یاصالغانن سویله‌ب طورماساقده آڭلاشیلادر. بو اوزون مذاکره، قزو بحثلر صوڭنده کیلوب چققان اورتا بر فکردر. یوقسه حریتچی‌لر کریستیانغه یرنی‌ده کوبره‌ك بیررگه، آقچه‌ده تولهتماسکه تله‌گانلر. آلپاوتلر بتونله‌ی یر بیرماسکه کریستیانلر اوزلری قوتلغان ایچون‌ده آقچه تولرگه تیوشلی دیب بارغانلر. آلپاوتلر بو لایحه‌نی‌ده بوزارغه بیك طرشقانلر. اما پادشاه اوزی قللقنی بتررگه بیك اجتهاد ایتو سببلی گنه، اشنی بیك قزو طوتو آرقاسنده‌غنه بو زور اش میدانغه چغوب قالغان.

حکومتگه دواره‌نلرگه قارشی نقغنه تدبیرلر قیلورغه طوغری کیلگان. ریداقسیوننی کامیسیه‌نڭ اشلری دواره‌نلرگه معلوم بولوب طورغانغه آلار اشنڭ باروشندن برده رضا بولماغانلر. اوز جیونلرنده پلانلرنی بیك نق تنقید قیلوب طورغانلر. گوبیرنسکی کامیتیتلرده

اوزلری توزوب یبارگان پلانلرنڭ آرتده قالوون، اش باشقه‌راق توس آلوب کیتوون کوروب، پادشاه‌نڭ: غلاونی کامیتیت‌گه‌ده سزدن وکیللر چاقررمن دیگان سوزینه اوشانوب آنده باروب بیك نق تارتشورغه حاضرله‌نگانلر. حکومت گوبیرناتورلر آرقلی دواره‌نلرنڭ اویلرن بلوب طورا. اول اوز یاغندن آلارنڭ هجومینه آلدن حاضرله‌نه باشلی. بونده اش حیله‌سزده بتمی. مثلا: حکومت دواره‌ن وکیللرن اوشبو روشده چاقررغه بولا:

حکومت باشده اوزینه قارشی کیلمه‌گان گوبیرنا کشیلرن، اوز فکرنده بولغان آدملرنی کیتررگه یاصی. بوندی کشیلر البته بولغان. هم ۱۱ نچی آوغوست امری بله کیلگان دواره‌نلر اوزلری بر هیئت (учрежденіе) بولوب کورنمی، بلکه هر بری اوز گوبیرناسی حقنده‌غنه حکومتکه کیره‌کلی معلومات، سۋیدینیه بیررگه کیلوچی ایتلوب طانلورغه یاصالا. شولای بولسه‌ده کیلگان آلپاوتلر کامیسیه توزوگان لایحه‌نڭ ماده‌لرینه بیك قارشی طوروب قاریلر. کریستیانغه بیرلگان پراوالرنی‌ده کوبسنه‌لر. یر ایچون قویلغان توله‌ولرنی‌ده آزسنه‌لر. کریستیانلر ایچون ۋولست کبك محلی اداره‌لر بولغانغه، نظارت وآپیکونلق‌نڭ اوز قوللرندن کیتووینه‌ده بیك بورچلالر. بولارنڭ فکرلری یوغاریده دیدکمزچه لایحه‌غه بتونله‌یوك تأثیرسزده قالمی. اما حکومت اوزینڭ طوتقان یولنده بیك محکم قالا. اوز اشنده، فکرنده کوتولمه‌گان بر نقلق کورساته. دواره‌نلر اوزلرینڭ عنادلرنده، قارشیلقلرنده آرتدروب یباروب اشنی بوزوب آلالر. بعض دواره‌نلر «آلیگارخیچسکی طون» ده یعنی آلیکساندر II نچی‌نڭ فرمانینه بویصنمازلق صفتنده‌رەق معامله‌ده بولنوب باشباشداقلق کورساته‌لر. سرای تیره‌سنده‌گی کوچلی بابارلرنڭ فکرن بیان ایتوچی کامیرگیر بیزبارودقو و شیدلوفسکی‌لرنڭ پادشاه‌غه بیرگان داقلادنوی زاپیسقه‌لرنده، «داخلیه مینیسترن یوگانله‌رگه

وقت» کبك احترامسز وتریباوانیه‌لی سوزلر بولغانغه حکومت قاتیراق تدبیرلرگه کرشوب دواره‌ن باشلقلرندن بر ایکی‌سن وانکه و پیرم گوبیرناسنه سوره. دواره‌نلرنڭ نوبت جیونلرنده کریستیان مسئله‌سن تیکشررگه رخصت ایتلمی.

دواره‌نلر ریداتسیونی کامیسیه اعضالرن جمهوریتچیلر، ساتسیالیستلر دیب آرتده تیك اورشوب یوریلر. بو ریفورما، آزادلق لایحه‌سی غلاۋنی کامیتیت‌که بیرلگاچ آنده‌ده بیك قسقه‌غنه مدت تعیین ایتله. آندن غاصودارستوینی صاویت‌ده تیزگنه قارالورغه یاصالا. غوصودار-ستۋینی صاویت زاکون لایحه‌سن بوزارغه بیك طرشوب قاری. اما پادشاه کوب وقتده کوبچیلك‌نڭ فکرینه قوشلمی، بلکه آزلقده بولغان حریتچیلرنڭ فکرن تصدیق ایته بارا. بو لایحه «۱۹ فیورال پالاژینیه-سی» ۱۷ نچی فیورالده غوصودارستۋینی صاویتده قارالوب بته. ایمپراطور آلیکساندر II طرفندن ۱۸۶۱ نچی یلنی ۱۹ فیورال‌ده تصدیق و امضا ایتلوب مطبعه‌که تابشریلا. هم ۵ نچی مارت‌ده خلققه کرستیاننی آزاد ایتو حقنده خلققه مانیفیست اعلان ایتله. شول کوندن اوطز میلیونغه یاقن کرستیان خلقی آزاد ایتله. قللر ایرکلی و پراوالی آدم بالالرینه ئیله‌نه‌لر. ۱۹ نچی فیورال کونینڭ اهمیتی شونڭ برله‌در.

آلیکساندر II زماننده مملکت‌نڭ ایکنچی یاقاریده بر قدر اصلاح ایتولگانلر. حاضرده‌ده دوام ایتمکده بولغان اوصطاف برله بیك یاخشی صودلر توزلگانلر. خلقنڭ معارفنه، سلامت بولوینه خدمت ایته طورغان زیمستوا اداره‌سی کرتلگان. آلغی صفده طوروچی ضیالی خلق شول زماندوق غوصودارستۋینی دوما کرتونی‌ده طلب ایتکانلر. اما اوقلامی بو ترقی حرکتینه قارشی طوروچی کوچلرده نغوب آلغانلر. یوغاریلرده‌ده کوچلیگنه نفرذ یورته باشلاغانلر.

۱۸۸۱ نچی یل برنچی مارتده آلیکساندر وفات اینکاچ اشلر ایکنچی یول بله کیتکان .

یللر اوتو بله کرستیانلرنڭ آزاد ایتلگان زمانده‌ده مول بولماغان یری بیگره‌ك آز بولوب قالغان . کرستیانلرنڭ پراواسیده بیك طار بولغان . یر جماعت‌نکی حساب ایدلوب کشی اوزی تله‌گانچه بیلی آلماغان . بو اوبشینا یرینڭ فائده‌سی کوب بولغان کبك ضرری‌ده بولغان . نالوغ توله ولرده‌ده «کروغاوای پاروقا» خلقنی بیك قصقان . پاسپورطسز چیتکه‌ده کیتوب بولماغان . صودلرده کریستیانلر ایچون آیرمراق بولغان . تورلی توره قاراده خلقنی بیك قصقان . شونلقدن یاپون صوغشندن یعنی یکرمنچی عصرنڭ باشلارندن آلوب کریستیانلرنڭ حالن نقلاب اصلاح قیلو، آنلرنی باشقه‌لر بله بر تیگز پولنی پراوالی یاصاو، اقتصادی حاللرن کوتارو، اوقولرن آلغه یبارو، بلملرن آرتدرو، معیشتلرن ییڭلایتو مسئله‌لری زمانمزده ایڭ برنچی اوته‌لورگه تیوشلی بولوب نوبت‌ده طورغان مسئله‌لردندر . بو مسئله هر کمنڭ دقتن جلب ایتارگه تیوش در .

بتدی .

TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ

حقی ۲۰ تین.

58